

บทที่ 2

ทฤษฎี แนวคิด และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาเรื่อง “พัฒนาการและรูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชุมชนริมน้ำตลาดคลองสวน” จำเป็นต้องอาศัยทฤษฎี และแนวคิดต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำมาประยุกต์ใช้ในสภาพพื้นที่จริง รวมทั้งการทบทวนวรรณกรรมในงานวิจัยที่มีความเกี่ยวข้องกับพื้นที่ รูปแบบ และวิธีการศึกษา ซึ่ง ทฤษฎี แนวคิด และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องมีดังนี้

- 2.1 แนวความคิดเกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐาน
- 2.2 แนวความคิดเกี่ยวกับเอกลักษณ์ วิถีชีวิต ระบบกิจกรรมและระบบของที่ตั้งของชุมชน
- 2.3 แนวความคิดเกี่ยวกับการพัฒนาชุมชน
- 2.4 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.1 แนวความคิดเกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐาน

2.1.1 ความหมายของการตั้งถิ่นฐาน

องค์การสหประชาชาติ¹ ให้ความหมายของการตั้งถิ่นฐานว่า หมายถึง องค์กรซึ่งประกอบด้วยองค์ประกอบที่มนุษย์สร้างขึ้นเป็นจำนวนมากที่ทำหน้าที่ อันซับซ้อนภายใต้สภาพแวดล้อมธรรมชาติ ทั้งองค์ประกอบที่มนุษย์สร้างขึ้นและองค์ประกอบธรรมชาติ รวมกันเป็นถิ่นที่อาศัยซึ่งมนุษย์ใช้เป็นแหล่งดำเนินชีวิต เลี้ยงดูครอบครัว และประกอบอาชีพ ตลอดจนแสวงหาการอยู่ดีกินดีทางด้านกายภาพ จิตใจ และสติปัญญา

องค์การศึกษาวิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ หรือยูเนสโก² ได้ ให้ความหมายถึงการตั้งถิ่นฐานไว้ว่า

- การตั้งถิ่นฐานทุกรูปแบบ ปราศจากข้อจำกัดด้านจำนวนประชากร หรือหน้าที่ของแหล่งที่ตั้งถิ่นฐาน และมีคุณสมบัติทางด้านวัฒนธรรม หรืออื่นๆ
- การตั้งถิ่นฐานมนุษย์ คือ ระบบนิเวศและระบบวัฒนธรรมรวมกัน แต่องค์ประกอบด้านวัฒนธรรม เป็นรูปแบบหลักและสำคัญยิ่งของระบบแหล่งตั้งถิ่นฐานมนุษย์ โดยเฉพาะโครงสร้างทางเศรษฐกิจ สังคมของประชากร ถือเป็นปัจจัยสำคัญที่จะต้องเน้นเนื่องจากเป็นตัว

¹ UN Department of Economic and Social Affairs, Human Settlement: The Environmental Challenge. A compendium of UN papers for the Stockholm Conference on the Human Settlement 1972. Paris.

² Stephen Boyden, An Interactive ecological approach to the study of human settlements (Paris: Unesco, 1972), p.37.

จัดการองค์ประกอบอื่นๆ ในระบบ เช่น องค์ประกอบด้านสุขภาพอนามัย และแลกเปลี่ยนข่าวสาร
- เป็นระบบที่เกิดจากความสัมพันธ์ของแหล่งตั้งถิ่นฐานจำนวนหนึ่ง ในลักษณะที่เป็นพลวัต (dynamic) และเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา ทั้งเป็นระบบที่ต้องพึ่งพาซึ่งกันและกัน ทำหน้าที่เป็นแหล่งสร้างสรรค์ ส่งผ่าน เปลี่ยนแปลง และสะท้อนความเปลี่ยนแปลงต่างๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมเป็นส่วนรวม

สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ. 2521³ ซึ่งปัจจุบันนี้คือ สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติเป็นหน่วยงานหนึ่งที่อยู่ในกระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อม ได้ให้ความหมายของการตั้งถิ่นฐานว่าเป็น การแสดงออกซึ่งความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และสิ่งแวดล้อมในเชิงประสานเกื้อกูลกัน การตั้งถิ่นฐานถือเป็นสิ่งสำคัญต่อประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติ ในฐานะที่เป็นจุดกำเนิดของระบบสังคม การปกครอง และวัฒนธรรม การตั้งถิ่นฐานจะดำรงอยู่ได้ เมื่อสามารถพัฒนาชีวิตมนุษย์ภายใต้เงื่อนไข 4 ประการ คือ

1) ตอบสนองความต้องการพื้นฐานด้านต่างๆ ของมนุษย์ได้อย่างเพียงพอ (มีแหล่งพักอาศัยที่เหมาะสม ถูกสุขลักษณะ มีแหล่งอาชีพ/รายได้ที่เพียงพอและมั่นคง)

2) รักษาภาวะสมดุลกับสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรต่างๆ ได้

3) มีความเสมอภาคทางสังคม

4) มนุษย์สามารถดำรงอยู่อย่างมีศักดิ์ศรี และคุณค่าแห่งการเป็นมนุษย์

ศูนย์ศึกษาแหล่งตั้งถิ่นฐานมนุษย์แห่งองค์การสหประชาชาติ ณ กรุงไนโรบี

ประเทศเคนยา⁴ ให้คำจำกัดความของแหล่งตั้งถิ่นฐานว่า

- เป็นระบบพลวัต ในลักษณะที่เป็นระบบเปิด มีอยู่ทั่วไป การตั้งถิ่นฐานมนุษย์ ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของปฏิกริยาระหว่างองค์ประกอบทางด้านมนุษย์ สังคม และกายภาพ ซึ่งรวมกันเป็นระบบการตั้งถิ่นฐานมนุษย์ที่แสดงอิทธิพลต่อสภาพแวดล้อม

- เป็นแหล่งหล่อหลอมพฤติกรรมของมนุษย์ในเรื่องเกี่ยวกับการใช้ทรัพยากร เนื่องจากการตั้งถิ่นฐานเป็นระบบเปิด เมื่อสมบูรณ์เต็มที่แล้วจะก้าวสู่ระดับสูง และเพิ่มความซับซ้อนมากขึ้น จึงต้องการจัดการระดับสูงขึ้นด้วย ระบบดังกล่าวประกอบด้วยองค์ประกอบจำนวนมากที่มีปฏิสัมพันธ์ต่อกันและกัน และเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา

³ สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ, อ้างถึงใน สุทธิณี คนตรี, ภูมิศาสตร์การตั้งถิ่นฐาน (เชียงใหม่: ภาควิชาภูมิศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2544), หน้า 1-2.

⁴ U.N. Center for Habitat Study, อ้างถึงใน สุทธิณี คนตรี, ภูมิศาสตร์การตั้งถิ่นฐาน, หน้า 4.

2.1.2 ปัจจัยที่ส่งผลต่อการเลือกที่ตั้งถิ่นฐาน

ในส่วนของการเลือกที่ตั้งถิ่นฐานมีปัจจัยที่ส่งผลต่อการเลือกการตั้งถิ่นฐานซึ่งสามารถสรุปได้ 3 ประการ⁵ ดังนี้

1) ปัจจัยทางภูมิศาสตร์ เป็นปัจจัยทางกายภาพที่เห็นได้ชัดเจนที่สุด ซึ่งมีรูปแบบทางพื้นที่เอื้ออำนวยต่อการตั้งถิ่นฐานและประกอบอาชีพ ได้แก่ แหล่งน้ำ ที่ดอน ที่ดินอุดมสมบูรณ์ และแหล่งแร่ เป็นต้น

2) ปัจจัยทางเศรษฐกิจ เป็นปัจจัยสำคัญที่มักเกิดคู่กับการตั้งถิ่นฐานของชุมชนและมีอิทธิพลต่อการขยายตัวเป็นเมืองต่อไปในอนาคต ได้แก่ บริเวณที่อยู่ใกล้แหล่งวัตถุดิบ บริเวณที่ตั้งโรงงานอุตสาหกรรม บริเวณเส้นทางคมนาคมตัดกัน บริเวณจุดเชื่อมของเส้นทางคมนาคม

3) ปัจจัยทางวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี ตลอดจนความเชื่อของแต่ละกลุ่มชน ได้แก่ สถานที่ศักดิ์ สถานที่ประวัติศาสตร์ ลักษณะที่เป็นประเพณีนิยม หรือความเชื่อต่างๆ

แม้ปัจจัยทั้งสามข้างต้นจะมีอิทธิพลต่อการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ แต่ความแตกต่างของแต่ละปัจจัยย่อมมีมากน้อยขึ้นอยู่กับความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ การดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ความสะดวกในการคมนาคมขนส่ง รวมทั้งเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมและความเชื่อของแต่ละชุมชน เหตุนี้เองที่ส่งผลในการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์มีลักษณะและรูปแบบการตั้งถิ่นฐานที่แตกต่างกัน

ฉัตรชัย พงศ์ประยูร⁶ ได้กล่าวว่า ปัจจัยทางด้านวัฒนธรรมนั้นเป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับการตั้งถิ่นฐาน ซึ่งประกอบด้วยองค์ประกอบหลัก 4 ข้อ ดังนี้

1) ระบบเศรษฐกิจและสังคม

จัดเป็นปัจจัยที่เกิดขึ้นภายหลังเมื่อการตั้งถิ่นฐานได้เริ่มเกิดขึ้นแล้ว และผ่านระยะการตั้งตัวไปได้แล้ว หลังจากนั้นความแตกต่างในเรื่องการขยายตัวและความมั่นคงของแหล่งตั้งถิ่นฐานจะขึ้นอยู่กับระบบเศรษฐกิจและสังคมในระดับท้องถิ่นนั้นเอง ความสัมพันธ์ระหว่างรูปแบบการตั้งถิ่นฐานและระบบเศรษฐกิจสังคมของประเทศไทยนั้น ส่วนใหญ่มีชีวิตอยู่ตามหมู่บ้านที่พึ่งตนเอง การติดต่อกับโลกภายนอกมีจำกัดอยู่เฉพาะการแลกเปลี่ยนระดับภูมิภาคเท่าที่จำเป็น ต่อมาเนื่องจากการได้ติดต่อด้านค้าขายกับโลกภายนอกมากขึ้น ผู้คนจึงมีวิถีชีวิตที่เปลี่ยนไปจากวิถีชีวิตแบบพอกินพอใช้ได้หันมาทำการเกษตรเพื่อการค้า ผลก็คือทำให้ชุมชนแปรสภาพเป็นชุมชนเมืองมากยิ่งขึ้น

⁵ วิลาวัณย์ เอื้อวงศ์กุล, “ความสัมพันธ์ระหว่างพัฒนาการของเมืองกับการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม: กรณีศึกษาเมืองเรณูนคร,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต สาขาวิชาการวางแผนเมือง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2542), หน้า 11.

⁶ ฉัตรชัย พงศ์ประยูร, การตั้งถิ่นฐานมนุษย์ ทฤษฎีและการปฏิบัติ (กรุงเทพฯ: ภาควิชาภูมิศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2536), หน้า 165-166.

2) การถือครองที่ดิน

ตั้งแต่สมัยโบราณชาวไทยสามารถบุกเบิกพื้นที่ซึ่งเป็นของรัฐ ทำการเพาะปลูกเพื่อเลี้ยงครอบครัวได้ การถือครองที่ดินสมัยก่อนจึงไม่ใช่ปัญหา แต่ปัจจุบันพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ต่อการเกษตรหมดไปแล้ว เนื่องจากการขยายตัวอย่างรวดเร็ว ดังนั้นการบุกเบิกที่เพาะปลูกใหม่จะติดตามด้วยการตั้งถิ่นฐานใหม่ และในที่สุดก็กลายเป็นหมู่บ้านถาวรที่มีการจดทะเบียนถูกต้อง ตามกฎหมาย

3) การขนส่ง

การสร้างเส้นทางคมนาคมต่างๆ ได้มีอิทธิพลต่อรูปแบบการกระจายของแหล่งตั้งถิ่นฐานหมู่บ้านเป็นจำนวนมากได้เกิดขึ้นตามเส้นทางคมนาคม เท่ากับเป็นการกระจายความหนาแน่นของหมู่บ้านไปสู่ที่บุกเบิกใหม่ แหล่งชุมชนเหล่านี้จะมีบทบาทและหน้าที่แตกต่างจากหมู่บ้านเกษตรแบบเดิม เพราะส่วนใหญ่จะทำหน้าที่เป็นแหล่งบริการ ศูนย์กลางการค้า และอาชีพอื่นๆ ดังนั้นการตัดเส้นทางคมนาคมใหม่จึงเท่ากับเป็นการบุกเบิกที่ทำกิน ความสะดวกในการคมนาคมและมีอิทธิพลต่อการกระจายขอบเขตการตั้งถิ่นฐานออกไปด้วย

4) นโยบายทางการเมืองของรัฐ

ปัจจัยทางการเมือง หมายถึง อิทธิพลต่างๆ อันเกิดจากนโยบายการตัดสินใจของรัฐบาล และมีผลโดยตรงต่อลักษณะการตั้งถิ่นฐาน บาร์บารา วอร์ด ผู้เชี่ยวชาญทางการเมืองตั้งถิ่นฐานมนุษย์เคยกล่าวว่า แนวความคิดเกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐานมนุษย์จะปราศจากวัตถุประสงค์ทางการเมืองไม่ได้ ในเมื่อความสะดวกสบายของประชาชน ความปลอดภัย และเรื่องวัฒนธรรมก็ตีต่างผูกพันอย่างใกล้ชิดกับสภาพแวดล้อมในแหล่งตั้งถิ่นฐาน

Robinson⁷ ได้อธิบายการเลือกบริเวณที่ตั้งถิ่นฐานของประชากรในแต่ละบริเวณขึ้นอยู่กับความต้องการของแต่ละบุคคลที่แตกต่างกัน ซึ่งพอสรุปปัจจัยสำคัญได้ ดังนี้

- แหล่งน้ำเพื่ออุปโภคและบริโภค (Water Supplies)
- ดินอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การเกษตร (Farming Land)
- ความปลอดภัยจากการรุกราน (Defense Possibilities)
- พื้นที่แห้งปราศจากน้ำท่วม (Dry Land)
- แหล่งกำบังจากภัยธรรมชาติ (Shelter)

จากอิทธิพลต่างๆ ที่มีผลต่อการตั้งถิ่นฐาน กล่าวได้ว่า อิทธิพลที่สำคัญ คือ อิทธิพลทางสภาพธรรมชาติ หรือสภาพทางกายภาพโดยมีอิทธิพลอื่นๆ สนับสนุนร่วมกันหลายอย่าง คือ

⁷ Robinson, อ้างถึงใน ชัยบุญ ชีวภรณ์ภักดิ์. "ปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงการตั้งถิ่นฐานย่านบางลำภู." (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาการวางผังเมือง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2544), หน้า 11.

การประกอบกิจกรรมด้านเศรษฐกิจ สังคม ประวัติศาสตร์ และการเมือง

นอกจากนี้แล้วส่วนใหญ่ความเชื่อเกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐานของคนไทยในแต่ละภาคมีความคล้ายคลึงกัน ทำให้ถือว่ามิชชันนารีที่จะใช้เป็นที่ตั้งถิ่นฐานจะต้องประกอบไปด้วย⁸

1) แม่น้ำ เป็นสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์และมั่นคงที่คู่กับสังคมเกษตรกรรม เพราะต้องใช้น้ำในการเพาะปลูกและดำรงชีวิต ใช้ในการคมนาคมขนส่ง หรือเป็นปราการธรรมชาติที่ช่วยป้องกันจากศัตรู

2) ที่ราบ เพื่อการอยู่อาศัยและการเพาะปลูก

3) ภูเขา ซึ่งได้รับอิทธิพลในเรื่องของฮวงจุ้ยมาจากประเทศจีน

4) ระบบการระบายน้ำ เช่น ความลาดเอียงของพื้นที่ หรือแนวการไหลของน้ำ ทั้งนี้เพื่อป้องกันน้ำท่วมหรือการกัดเซาะดินของน้ำ

2.1.3 รูปแบบหรือลักษณะของการตั้งถิ่นฐาน

ฉัตรชัย พงศ์ประยูร⁹ ได้แบ่งลักษณะของการตั้งถิ่นฐานออกเป็น 3 รูปแบบ ดังนี้

1) การตั้งถิ่นฐานแบบกลุ่ม (Clustered Settlement) หรือการตั้งถิ่นฐานแบบกระจุก การตั้งถิ่นฐานแบบนี้จะมีความสัมพันธ์กับปัจจัยทางธรรมชาติ หรือปัจจัยทางกายภาพ เช่น ที่ราบลุ่มน้ำ แหล่งแร่ธาตุ หุบเขา บริเวณแยกของถนน บริเวณคูกิ่งน้ำ และบริเวณที่แม่น้ำบรรจบกัน เป็นต้น ในระยะแรกของการตั้งถิ่นฐาน อาจเริ่มจากบ้านโคกจำนวน 2-5 หลังคาเรือน ในระยะหลังจำนวนคนมากขึ้น กลุ่มบ้านขนาดเล็กละเลียดขึ้นเป็นหมู่บ้านขนาดใหญ่ หมู่บ้านที่สร้างมานานมักมีขนาดใหญ่ การตั้งถิ่นฐานแบบกลุ่มนี้จะเป็นการตั้งถิ่นฐานในชนบทที่ประกอบอาชีพการเกษตร โดยพื้นที่การเกษตรจะอยู่บริเวณรอบหมู่บ้าน ส่วนการเลี้ยงสัตว์เช่น เป็ด ไก่ หมู วัว จะเลี้ยงในบริเวณบ้านหรือบริเวณใกล้ๆ บ้าน บางครั้งเรียกรวมๆ ว่า หมู่บ้านการเกษตร (Farm Village) เช่นบริเวณทั่วไปในเขตที่ราบภาคกลาง ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคใต้ของประเทศไทย โดยเฉพาะหมู่บ้านที่คนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำนา

ผลจากการตั้งถิ่นฐานแบบกลุ่มนี้ ถ้าพิจารณาในเชิงเศรษฐกิจแล้วจะก่อให้เกิดผลเสียทางเศรษฐกิจเพราะพื้นที่การเกษตรอยู่ห่างไกลจากบ้านเรือนเกษตรกร ทำให้ไม่สะดวกและเสียเวลาในการเดินทางไปกลับระหว่างพื้นที่การเกษตรกับที่อยู่อาศัย พื้นที่การเกษตรอาจไม่ได้รับการดูแลเท่าที่ควรแต่มีผลดีทางสังคมและจิตใจ คือ การได้อยู่ร่วมกันเป็นกลุ่มให้คนในชุมชนมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดและอบอุ่น

⁸ ดวงจันทร์ อาภาวัชรุทธิ์ เจริญเมือง, เมืองในสังคมไทย: กำเนิด พัฒนาการ และแนวโน้ม (เชิงใหม่: โรงพิมพ์วิถินดิไซน์, 2542), หน้า 44-59

⁹ ฉัตรชัย พงศ์ประยูร, การตั้งถิ่นฐานมนุษย์ ทฤษฎีและการปฏิบัติ, หน้า 40-42.

2) การตั้งถิ่นฐานแบบกระจาย (Dispersed or Scattered Settlement) เป็นการตั้งถิ่นฐานที่บ้านเรือน ทุ่งฉาง คอกสัตว์ โรงเก็บเครื่องมือต่างๆ ของเกษตรกร ตั้งอยู่ในพื้นที่การเกษตรของตนเองหรือ อาจเรียกว่าการกระจายในลักษณะโดดเดี่ยว (Isolated Settlement) ความห่างของบ้านเรือนขึ้นอยู่กับขนาดที่ดินแต่ละครอบครัว การตั้งถิ่นฐานแบบนี้จะมีศูนย์กลางร่วมกัน เช่น วัด โรงเรียน สถานีอนามัย ตลาด ลักษณะการตั้งถิ่นฐานแบบกระจายนี้จะพบในชนบทของประเทศที่พัฒนาแล้ว สหรัฐอเมริกา สหราชอาณาจักร เนเธอร์แลนด์ ออสเตรเลีย เป็นต้น สำหรับประเทศไทยการตั้งถิ่นฐานแบบประเภทนี้จะปรากฏในบริเวณที่เกษตรกรประกอบอาชีพเกี่ยวกับการทำไร่ เช่น ไร่อ้อย ไร่สับปะรด ไร่มันสำปะหลัง รวมทั้งพวกที่ทำสวนผลไม้ โดยจะกระจายอยู่ไม่ไกลนักในพื้นที่สวนของแต่ละครอบครัว แนวเขตของสวนจะมีคูคลองกัน การตั้งถิ่นฐานรูปแบบนี้ทำให้ไม่เสียเวลาในการเดินทางไปกลับ ระหว่างพื้นที่เกษตรกับบ้าน ดังนั้นจึงมีเวลาการดูแลผลผลิตได้อย่างเต็มที่ บางบริเวณอาจจะใช้วิธีการทำฟาร์มสวนผสม (Mixed Farming) คือใช้เพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์

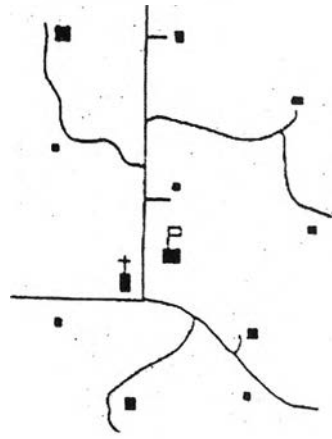
3) การตั้งถิ่นฐานแบบสุ่ม (Random Settlement) เป็นการตั้งถิ่นฐานที่มีลักษณะเป็นกลุ่มและกระจายแบบโดดเดี่ยวสลับกัน โดยการตั้งถิ่นฐานครั้งแรกจะอยู่รวมกันเป็นกลุ่มหมู่บ้าน ต่อมาเมื่อมีคนมากขึ้นก็มีการขยายพื้นที่เกษตร ขยายการตั้งถิ่นฐาน และในขณะเดียวกันมีบางบ้านต้องการความเป็นอิสระ กับต้องการที่จะไปสร้างที่อยู่อาศัยในพื้นที่ของตนเองเพื่อจะได้ดูแลไร่นาได้อย่างเต็มที่ จึงปรากฏว่ามีการตั้งถิ่นฐานกระจายออกไปจากหมู่บ้าน

4) การตั้งถิ่นฐานตามแนวเส้นทางคมนาคม (Linear Settlement) เป็นรูปแบบการตั้งถิ่นฐานที่จะปรากฏในบริเวณที่ราบเป็นส่วนใหญ่ โดยไม่ค่อยพบในบริเวณที่สูง ลักษณะการตั้งบ้านเรือนจะเป็นแนวยาวตามเส้นทางคมนาคมที่สะดวก โดยอาจจะตั้งอยู่เป็นกลุ่มติดต่อกันในเขตที่เป็นชุมชนการค้า หรือทางแยกของเส้นทางคมนาคม ส่วนบริเวณที่อยู่ไกลออกไปอาจมีการตั้งบ้านเรือนห่างกัน สำหรับพื้นที่เกษตรจะอยู่บริเวณด้านหลังของที่อยู่อาศัย เส้นทางคมนาคมที่ส่งเสริมให้มีการตั้งถิ่นฐาน ได้แก่ แม่น้ำ ลำคลอง ถนน ตามแนวยาวของหุบเขาแคบๆ และบริเวณแนวของน้ำพุ เป็นต้น

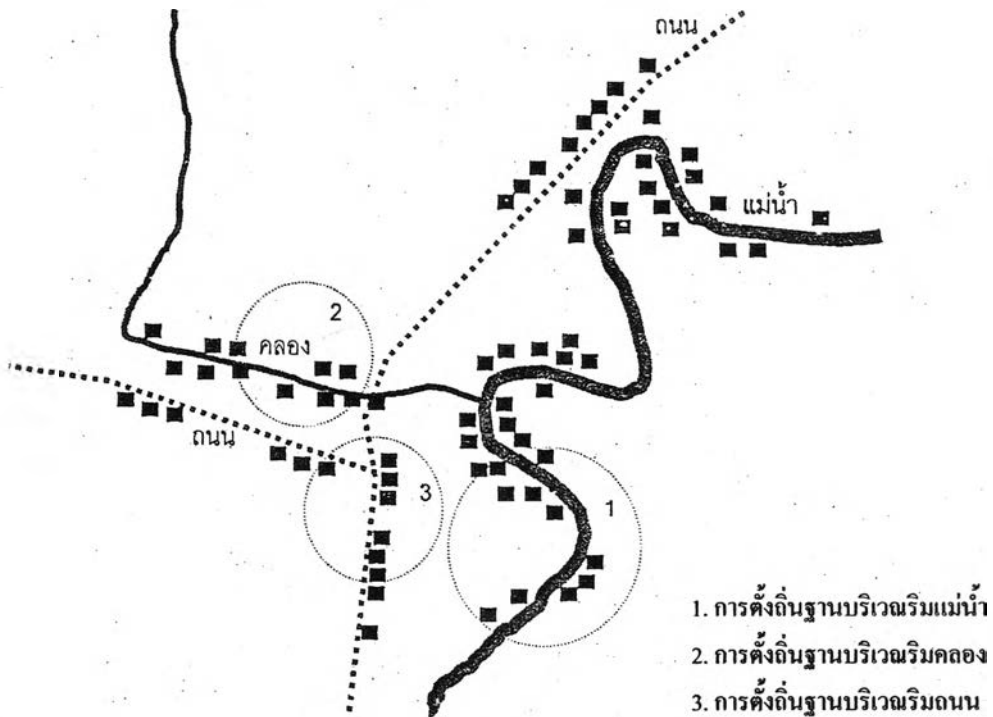
4.1) แม่น้ำ การตั้งถิ่นฐานบริเวณริมฝั่งแม่น้ำส่วนใหญ่จะอยู่บริเวณที่เป็นคันดินธรรมชาติที่น้ำท่วมไม่ถึง หรือบริเวณที่ราบขั้นบันได ส่วนมากเป็นการตั้งถิ่นฐานระยะแรกๆ ของโลก เมืองหลวงหรือเมืองต่าง ๆ มักจะอยู่ริมฝั่งแม่น้ำทั้งสิ้น ทั้งนี้เพราะแม่น้ำมีปัจจัยหลายอย่างที่ดึงดูดให้เกิดการตั้งถิ่นฐาน คือ แม่น้ำมีอิทธิพลต่อการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์เพราะเป็นแหล่งน้ำจืดที่สำคัญที่ส่งเสริมให้มีอาหาร การคมนาคม นันทนาการ เมืองต่างๆ มักจะตั้งอยู่ใกล้แม่น้ำโดยใช้แม่น้ำเป็นเส้นทางคมนาคมติดต่อกับบริเวณอื่นได้สะดวก และยังช่วยในการเผยแพร่วัฒนธรรมต่างๆ คู่

การตั้งถิ่นฐานแบบกลุ่ม
(Clustered Settlement)

การตั้งถิ่นฐานแบบกระจาย
(Dispersed Settlement)

การตั้งถิ่นฐานตามแนวเส้นทางคมนาคม
(Linear Settlement)

ที่มา: ฉัตรชัย พงศ์ประยูร, การตั้งถิ่นฐานมนุษย์ ทฤษฎีและการปฏิบัติ

ภาพที่ 2.1 การตั้งถิ่นฐานรูปแบบต่างๆ

บริเวณรอบนอกอีกด้วย ความหนาแน่นของการตั้งถิ่นฐานบริเวณริมแม่น้ำจะมีความแตกต่างกัน โดยบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำตอนล่างซึ่งเป็นที่ราบน้ำท่วมถึง ที่ราบดินคอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำจะเป็นบริเวณที่มีการตั้งถิ่นฐานอย่างหนาแน่นมากกว่าแม่น้ำตอนบน

4.2) ลำคลอง เป็นเส้นทางคมนาคมทางน้ำอีกประเภทหนึ่งที่เกิดขึ้นจากการกระทำของมนุษย์ โดยขุดเพื่อเชื่อมระหว่างแม่น้ำกับแม่น้ำ ส่วนใหญ่จะมีลักษณะเป็นแนวตรงและอยู่ในบริเวณที่ราบเพื่อใช้เป็นแหล่งน้ำจืด การคมนาคมขนส่ง การเกษตร การอุปโภคและบริโภค ดังนั้นจึงเป็นบริเวณที่ตั้งถิ่นฐานของบ้านเรือนหรือเมืองต่างๆ

4.3) ถนน เส้นทางคมนาคมทางบกไม่ว่าจะเป็นรถยนต์หรือรถไฟ เป็นเส้นทางที่เกิดขึ้นระยะหลังที่ดึงดูดให้มีการอพยพจากพื้นที่บริเวณภายในที่เป็นแหล่งเกษตรกรรมให้ออกมาตั้งถิ่นฐานบริเวณสองฝั่งของถนน ทั้งนี้เพราะถือว่าเป็นเส้นทางคมนาคมที่สะดวกและรวดเร็วกว่าทางน้ำ จากการที่ถนนเป็นปัจจัยดึงดูดให้มีการตั้งถิ่นฐานหนาแน่นขึ้นเรื่อยๆ ดังจะเห็นว่าบางบริเวณกลายเป็นชุมชนใหญ่หรือกลายเป็นเมืองหลังจากมีการพัฒนาเส้นทางคมนาคม นอกจากนี้ยังปรากฏว่าราคาที่ดินใกล้ถนนจะสูงอีกด้วย

2.1.4 วิวัฒนาการของเมือง (Urban Evolution)

Lewis Keeble¹⁰ ได้แบ่งวิวัฒนาการของเมืองออกเป็น 4 ระดับ โดยการเปรียบเทียบกับชีวิตมนุษย์ในช่วงวัยที่ต่างกันที่น่าสนใจ ดังนี้

1) ขั้นแรก (Infantile) เริ่มจากการรวมตัวเป็นชุมชนเมืองขนาดเล็ก ไม่มีการแบ่งแยกการใช้ที่ดินชัดเจน

2) ขั้นวัยรุ่น (Juvenile) เริ่มแบ่งที่ดินเป็นย่านพักอาศัย และมีอุตสาหกรรมเล็กๆ อยู่ในครัวเรือน

3) ขั้นผู้ใหญ่ (Mature) โครงสร้างภายในเมืองแบ่งเป็นที่พักอาศัย พาณิชยกรรม และอุตสาหกรรมอย่างเห็นได้ชัดเจน

4) ขั้นชรา (Senile) เป็นเมืองที่มีโครงสร้างภายในเมืองเสื่อมโทรม เนื่องจากการโตเต็มที่ อย่างไรก็ตามวิวัฒนาการของเมืองตามแนวคิดนี้ก็ไม่ได้หมายความว่าต้องเกิดขึ้นในทุกขั้นตอน เพราะบางเมืองอาจมีวิวัฒนาการอยู่เพียงขั้นแรกขั้นเดียว แล้วไม่มีการพัฒนาไปสู่ขั้นอื่นๆ ในขณะที่บางเมืองอาจมีการพัฒนาอย่างสม่ำเสมอ และมีการเรียนรู้การป้องกันเมืองไม่ให้พบกับสภาพเสื่อมโทรมจึงไม่ต้องพบกับวิวัฒนาการในขั้นสุดท้าย

เมืองที่เกิดขึ้นที่ใดที่หนึ่งนั้น มิใช่เกิดขึ้นตามบุญตามกรรม แต่มีเหตุผลหรือปัจจัยหลายประการ ซึ่งทำให้บริเวณนั้นที่ตั้งของเมือง ปัจจัยที่ว่านี้อาจมีปัจจัยหนึ่งที่เด่น หรือมีอิทธิพล

¹⁰ Lewis Keeble, *Principles and practice of town and country planning* (London: The Estates Gazette, 1972), p.87.

มากกว่าปัจจัยอื่น หรือทุกปัจจัยมีความสำคัญเท่ากันทั้งหมดก็ได้ โดยปัจจัยที่กล่าวถึงเหล่านี้ได้แก่

1) แห่งอุปโภคบริโภค เมืองบางเมืองตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำ ใกล้แหล่งน้ำ หลักจากการปฏิวัติอุตสาหกรรมแล้ว ทำให้การดำเนินชีวิตของมนุษย์ต่างไปจากเดิม การคิดค้นเครื่องจักรแทนแรงงานคนและสัตว์ ทำให้ได้ผลผลิตเป็นจำนวนมาก จึงเกิดเมืองท่า เมืองศูนย์กลางการคมนาคมขนส่ง เมืองอุตสาหกรรม และศูนย์กลางการบริการต่าง ๆ เกิดการอพยพจากชนบทเข้าสู่เมือง ภายในเมืองเองก็เกิดอาชีพการให้บริการที่แปลกแตกต่าง ๆ ไปกว่าครึ่งโบราณ เช่น อาชีพที่เกี่ยวข้องกับสถาบันการเงิน อันประกอบด้วยธนาคาร ตลาดหุ้น แหล่งสะสมการเงินเพื่อส่งเสริมการลงทุนความเปลี่ยนแปลงเหล่านี้สะท้อนอย่างชัดเจนในลักษณะกายภาพและขนาดของเมือง นับเป็นผลจากการปฏิวัติอุตสาหกรรม ที่เปลี่ยนโฉมหน้าของเมืองไปโดยไม่มีที่สิ้นสุด

2) เส้นทางคมนาคม บริเวณที่สะดวกในการคมนาคมขนส่ง หรือเป็นจุดตัดของเส้นทางคมนาคมหลายสาย เหมาะแก่การเป็นที่ตั้งของเมือง เช่น เมืองท่าต่าง ๆ ที่ตั้งอยู่ริมทะเล เมืองที่เป็นศูนย์กลางการขนส่งทั้งทางบก ทางน้ำ และทางอากาศ เมืองที่เป็นจุดพักแรมของเส้นทางเดินทางระยะยาว เป็นต้น ตัวอย่างของเมืองประเภทนี้ เช่น สิงคโปร์ ชิดนีย์ ซิดาโก เป็นต้น

3) ทรัพยากรธรรมชาติ บริเวณที่มีทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญทางเศรษฐกิจ สามารถดึงดูดให้มนุษย์มาตั้งถิ่นฐานและวิวัฒนาการเป็นเมือง เช่น เมืองที่เป็นเหมืองถ่านหินมาก่อน และต่อมากลายเป็นเมืองอุตสาหกรรมหรือชุมชนเมืองที่เกิดจากการค้นทอง ตลอดจนเหมืองแร่อื่นๆ เมืองที่เป็นศูนย์กลางการท่องเที่ยวที่เกิดความงดงามของภูมิประเทศก็ถือว่ามีอิทธิพลมาจากทรัพยากรธรรมชาติเช่นกัน ตัวอย่างได้แก่ เมืองภูเก็ต

4) ภัยธรรมชาติ บริเวณที่ปลอดภัยจากภัยธรรมชาติ จะดึงดูดให้มนุษย์มาชุมนุม ตั้งถิ่นฐานและเติบโตเป็นเมืองต่อไป เช่น บริเวณที่สูงซึ่งรอดพ้นจากภัยน้ำท่วม หรือบริเวณริมอ่าวที่พ้นจากพายุ เป็นต้น เมืองหลายเมืองในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย ตั้งอยู่บริเวณหรือเนินเพื่อให้ออกจากน้ำท่วม เช่น เมืองเรณูนครในจังหวัดนครพนม

5) ที่ตั้งที่ช่วยในการป้องกันตัว ในสมัยโบราณมนุษย์ต้องการความปลอดภัยจากการรุกรานของข้าศึกศัตรู จึงเลือกสร้างเมืองในที่สามารถป้องกันตัวเองได้ เช่นเนินเขาแนวโค้ง แม่น้ำซึ่งทำให้เกิดความยากลำบากแก่ข้าศึกศัตรูในการเข้าโจมตี และสามารถป้องกันตนเองได้ง่ายโดยการสร้างคูเมืองล้อมรอบจนจรดแนวแม่น้ำ เช่น พระนครศรีอยุธยา กรุงเทพมหานคร หรือเมืองป้อมบนเขาของกรีกโบราณ และเมืองบนยอดเขาในอิตาลี

2.1.5 ปัจจัยการเจริญเติบโตและพัฒนาการของเมือง

มานพ พงศ์ทัต¹¹ อธิบายถึงสาเหตุของการเจริญเติบโตของชานเมืองที่อยู่ติดอิทธิพลเมือง

¹¹ มานพ พงศ์ทัต, รายงานการวิจัยเรื่องการขนส่งทางน้ำของกรุงเทพมหานคร (กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยสภาวะแวดล้อมจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2527), หน้า 115.

ขนาดใหญ่โดยเน้นการพิจารณาปัจจัยหลักที่จะทำให้การใช้ดินเปลี่ยนแปลงไปในอนาคตนั้น อาจกำหนดเป็นปัจจัยหลักได้ 4 ปัจจัย คือ

- 1) ประชากรที่เพิ่มขึ้น (Population) มีจำนวนประชากรที่เพิ่มขึ้นจะทำให้มีความต้องการพื้นที่สำหรับที่อยู่อาศัย พักผ่อน ทำงานมากขึ้นเป็นเงาตามตัว
- 2) การให้บริการทางด้านการคมนาคมและการเข้าถึง (Transportation Services & Accessibility)
- 3) การควบคุมของรัฐ (State Control) การที่มีการควบคุมการใช้ที่ดินของรัฐ ในประเทศที่พัฒนาแล้วมีการจัดทำผังเมืองรวม และผังเมืองเฉพาะ โดยการวางแนวทาง การชี้แนะ และการควบคุม
- 4) ราคาที่ดิน (Land Cost) ปัจจัยหลักที่สำคัญที่เป็นตัวกำหนดการใช้ที่ดินในอนาคต คือ ราคาที่ดินที่สูงย่อมจะใช้ในกิจกรรมที่ผลตอบแทนสูง ราคาที่ดินต่ำจะใช้ในกิจกรรมที่ให้ผลตอบแทนต่ำ ดังนั้น ราคาที่ดินจะเป็นปัจจัยที่สำคัญในการระบุถึงกิจกรรมที่จะใช้ในอนาคด้วย

2.2 แนวความคิดเกี่ยวกับเอกลักษณ์ วิถีชีวิต ระบบกิจกรรมและระบบที่ตั้งของชุมชนของชุมชน

2.2.1 ความหมายของชุมชน

คำว่า “ชุมชน” เป็นคำที่นิยามความหมายได้ยาก เพราะชุมชนกับหมู่บ้านในหลายกรณีก็ไม่ใช่สิ่งเดียวกันเสมอไป บางหมู่บ้านอาจไม่มีความเป็นชุมชนเลย เพราะคนในหมู่บ้านไม่มีความสัมพันธ์ต่อกัน ไม่มีการจัดการชุมชนร่วมกันเลย¹²

ในพจนานุกรม New standard American English – Thai¹³ ได้ให้ความหมายของชุมชนไว้ว่า “ชุมชน หมายถึง กลุ่มคนที่อยู่ในท้องที่หรือในเมืองเดียวกัน มีอาณาบริเวณที่มีกลุ่มคนอยู่รวมกัน ชนกลุ่มหนึ่งที่มีความสนใจในเรื่องต่างๆ คล้ายกัน”

พจนานุกรมศัพท์ทางสังคมวิทยา ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2524¹⁴ ได้ให้ความหมายไว้ว่าชุมชนหรือประชาคม คือ

- 1) กลุ่มย่อยที่มีลักษณะหลายประการเหมือนกับลักษณะสังคม แต่มีขนาดเล็กกว่าและมีความสนใจร่วมที่จะประสานกันในวงแคบกว่า ชุมชนที่หมายถึงเขตพื้นที่ ระดับของความคุ้นเคย และการติดต่อระหว่างบุคคล ตลอดจนพื้นฐานความยึดเหนี่ยวเฉพาะบางอย่างที่ทำให้ชุมชนต่างไป

¹² สีสวรรค์ นาคกรรพ, คู่มือสำหรับงานพัฒนาชนบท: ประสพการณ์จากนักพัฒนา (กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2538), หน้า 234.

¹³ นิจ ทองโสภิต, New standard American English – Thai (กรุงเทพฯ: แพร่พิทยา, 2545), หน้า 45.

¹⁴ พจนานุกรมศัพท์ทางสังคมวิทยาอังกฤษ-ไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน (กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, 2524), หน้า 112.

จากกลุ่มเพื่อนบ้าน ชุมชนมีลักษณะทางเศรษฐกิจแบบเลี้ยงตนเองที่จำกัดมากกว่าสังคม แต่ภายในวงจำกัดเหล่านั้นย่อมมีการสังสรรค์ใกล้ชิดกว่าและความเห็นอกเห็นใจลึกซึ้งกว่า อาจมีเพราะบางประการที่ผูกพันเอกภาพ เช่น เชื้อชาติ ต้นกำเนิดเดิมของชาติ หรือศาสนา

2) ความรู้สึกและทัศนคติทั้งหมดที่ผูกพันปัจเจกบุคคลให้รวมเป็นกลุ่มองค์ประกอบที่รวมกันเป็นชุมชนนั้น โดยทั่วไปแล้วจะต้องมีองค์ประกอบ ดังนี้

- ก. คน หรือกลุ่มบุคคล
- ข. มีอาณาเขตครอบคลุมบริเวณหนึ่งบริเวณใด
- ค. ความสนใจร่วมกัน ซึ่งจะทำให้เกิด
 - การปฏิบัติระหว่างกัน
 - ความสัมพันธ์ระหว่างกัน
 - การรวมกันอยู่ในอาณาเขตนั้น

Dennis E. Poplin¹⁵ ได้มองชุมชนไว้ใน 3 สถานะ คือ

1) หน่วยของถิ่นที่อยู่ (Territorial) ชุมชนจะเกิดในที่ซึ่งมีทรัพยากรธรรมชาติและเส้นทางคมนาคมผ่าน ในขณะที่ลักษณะทางภูมิศาสตร์ของพื้นที่มีอิทธิพลต่อชีวิตคนในชุมชนมนุษย์ก็จะปรับและคัดแปลงสภาพกายภาพของชุมชนตามความต้องการทางกฎหมาย ค่านิยม และกิจกรรมทางเศรษฐกิจของคนในชุมชน

2) หน่วยของการจัดองค์กรทางสังคม (Social Organization Unit) ชุมชนถูกมองว่าเป็นระบบสังคมอันหนึ่งซึ่งประกอบด้วยระบบย่อยๆ ซึ่งทำหน้าที่เกี่ยวข้องกับท้องถิ่น อันได้แก่

- การถ่ายทอดทางวัฒนธรรมให้แก่สมาชิกใหม่ของสังคม (Socialization)
- การควบคุมทางสังคม (Social Control)
- การมีส่วนร่วมในสังคม (Social Participation)
- การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน (Mutual Support)
- การผลิต บริโภค และการกระจายสินค้าและบริการภายในชุมชน
(Production-Consumption-Distribution)

นอกจากนี้ชุมชนยังถูกมองว่าเป็นโครงข่ายการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมอีกด้วย การติดต่อสัมพันธ์จะเกิดขึ้นระหว่างบุคคล กลุ่มสถาบันต่างระดับกัน เรียกว่า เป็นการเชื่อมโยงในแนวดิ่ง (Vertical Ties) การปฏิสัมพันธ์กันในระดับชุมชนจะอยู่ในรูปแบบใหญ่ๆ 3 รูปแบบคือ

- การร่วมมือกัน (Cooperation)

¹⁵ Dennis E. Poplin อ้างถึงใน ฉววรรณ สายเชื้อ, "แนวทางอนุรักษและพัฒนาท้องถิ่น: กรณีศึกษาเมืองสงขลา," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาการศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2542), หน้า 25-26.

- การแข่งขันกัน (Competition)
- ความขัดแย้งกัน (Conflict)

3) หน่วยทางจิตใจและวัฒนธรรม (Psychocultural Unit) ความรู้สึกที่ว่าคนเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน เป็นความผูกพันร่วมกันของคนที่อยู่อาศัยอยู่ในชุมชนนั้น การที่คนมีความรู้สึกว่าเขาเป็นคนถิ่นนั้นถิ่นนี้ ทำให้เขาเกิดความรู้สึกมั่นคง เพราะมีที่ยึดเหนี่ยว ความรู้สึกนี้จะเรียกว่า Community Sentiment มีอยู่เพราะสมาชิกของชุมชนมีค่านิยม กฎเกณฑ์ทางสังคมและเป้าหมายร่วมกัน ถ้าหากชุมชนใดขาด Community Sentiment จะทำให้เกิดปัญหาสังคม เช่น อาชญากรรม ความไม่สงบทางสังคม ซึ่งจะทำให้การควบคุมทางสังคมทำได้ลำบาก

2.2.2 ความหมายและองค์ประกอบของชุมชนริมน้ำ

ชุมชนริมน้ำเป็นรูปแบบของชุมชนที่อยู่คู่กับวิถีชีวิตของคนไทยมาช้านาน และมีรูปแบบและลักษณะที่หลากหลาย ซึ่งความหมายของชุมชนริมน้ำ¹⁶ หมายถึง ลักษณะโคเคเด่นของชุมชนไทย มีการสร้างอาคารบ้านเรือนลงบนน้ำประกอบด้วยเรือนแพ หรือเป็นลักษณะชุมชนสะเทินน้ำสะเทินบก คือ เป็นชุมชนที่ตั้งอยู่ริมฝั่งหรืออยู่ในน้ำคั่นๆ รวมทั้งบริเวณน้ำท่วม ซึ่งจะประกอบด้วยเรือนไม้ยกพื้นสูง ดังนั้นสังคมไทยจึงมีวิถีการดำเนินชีวิตแบบชานน้ำ คือ การสร้างถิ่นฐานอยู่แบบง่าย ๆ ตามแม่น้ำลำคลอง ซึ่งอาจจะเป็นการอยู่ในน้ำเลยที่เดียวหรืออยู่บนตลิ่งก็ได้

เทิดศักดิ์ เตะชะกิจขจร¹⁷ ได้ให้ความหมายของชุมชนริมน้ำ หมายถึง ชุมชนที่มีองค์ประกอบ คือ

- 1) วัด ซึ่งเป็นที่รวมจิตใจของผู้คนชาวพุทธ หรือ โรงเจ (ชาวจีน) ซึ่งตั้งอยู่ริมฝั่งคลอง สิ่งที่ยังบอกถึงจุดเริ่มต้นของการก่อกำเนิดของชุมชนริมน้ำ
- 2) ท่าเรือร่วม บ้านริมคลองส่วนใหญ่จะมีที่ขึ้นลงเรือประจำบ้านอยู่ แต่กรณีที่บ้านอยู่เข้าไปในคลองสายคลองหรือคลองสวน ซึ่งเรือหางยาวหลักไม่วิ่งผ่าน ก็ต้องอาศัยเรือแท็กซี่ในบริเวณหนึ่งมาส่งที่ท่าเรือร่วมกันดังกล่าว นอกเหนือจากท่าเรือร่วมหน้าวัดแล้วบริเวณที่เป็นท่าเรือนั้นถูกกำหนดโดยตำแหน่งก็เป็นจุดศูนย์กลางของชุมชน
- 3) ตลิ่งหรือเขื่อน เป็นตัวกำหนดแนวเขตของลำน้ำตามธรรมชาติ หรือเพื่อกันคลื่นซัดเดิมเริ่มจากตลิ่งดิน ต่อมาทำเขื่อนไม้ และเปลี่ยนมาเป็นเขื่อนหินทิ้ง เพื่อรักษาหน้าดินและนำหินมาก่อเป็นกำแพงล้อมบ้านตนเองแล้วนำไปสู่การเทศอนกรีดหินที่ร่วมกันเป็นเขื่อนคอนกรีตเสริมเหล็กแบบถาวรในที่สุด

¹⁶ สุเมธ ชุมสาย ณ อยุธยา, น้ำบ่อเกิดแห่งวัฒนธรรมไทย (กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2529), หน้า 115.

¹⁷ เทิดศักดิ์ เตะชะกิจขจร, "การศึกษาที่อยู่อาศัยริมน้ำบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา," ใน สารศาสตร์สถาปัตย์ ฉบับที่ 2, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2542), หน้า 15.

2.2.3 ความสัมพันธ์ของชุมชนไทยกับแม่น้ำลำคลอง

สภาพแวดล้อมเป็นปัจจัยสำคัญในการกำหนดรูปแบบของชุมชน และวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชนในแต่ละพื้นที่ สังคมไทยถูกกำหนดด้วยลักษณะทางภูมิศาสตร์ที่เป็นน้ำ น้ำจึงผูกพันแทรกซึมกับชีวิตคนไทยมาช้านาน¹⁸

ในยุคต้นของกรุงรัตนโกสินทร์ การคมนาคมติดต่อภายในส่วนใหญ่อาศัยแม่น้ำลำคลองเป็นหลัก เนื่องจากพื้นที่ของกรุงรัตนโกสินทร์เป็นที่ลุ่มมีคลองและคลองซอยมาก ถนนและรถสำหรับการคมนาคมทางบกมีน้อย การสัญจรทางเรือจึงสะดวกและเหมาะสมที่สุด คลองเหล่านี้ นอกจากจะเป็นประโยชน์ในการป้องกันประเทศ การคมนาคม และเศรษฐกิจ แล้วยังมีความสำคัญต่อการเกษตร วัฒนธรรม และสภาพแวดล้อมของกรุงรัตนโกสินทร์ โดยคลองยังมีประโยชน์ในการช่วยบรรเทาความร้อนของสภาพภูมิอากาศประเทศไทยได้อย่างดี ทักษะสภาพของลำน้ำสะอาดทำให้บ้านเมืองมีสภาพน่าอยู่ และประชาชนมีสภาพจิตใจดี

2.2.4 เอกลักษณะทางวัฒนธรรม และวิถีชีวิตของชุมชน

พระยาอนุমানราชชน¹⁹ ได้ให้ความหมายของวัฒนธรรมไว้ดังนี้ วัฒนธรรม คือ สิ่งที่มีมนุษย์เปลี่ยนแปลงปรับปรุงหรือผลิต สร้างขึ้นเพื่อความเจริญงอกงามในวิถีชีวิตของส่วนรวม หรือคิดวิถีชีวิตของมนุษย์ในส่วนรวมที่สามารถถ่ายทอดกันได้ วัฒนธรรมคือ ความคิดเห็น ความรู้สึก ความประพฤติ และกริยาอาการหรือการกระทำใดๆ ของมนุษย์ในส่วนรวมลงรูปเป็นพิมพ์เดียวกัน และสำแดงออกมาให้ปรากฏเป็นภาษา ศิลปะ ความเชื่อถือ ระเบียบประเพณี เป็นต้น วัฒนธรรมเป็นสภาพแห่งความเจริญงอกงาม เพราะมีวิวัฒนาการความเจริญ เป็นมรดกแห่งสังคมที่ถ่ายทอดและสืบต่อกันไว้ เป็นจารีตประเพณี เป็นวิถีชีวิตของสังคม เพราะมนุษย์มีวัฒนธรรมขึ้นก็เพื่อความหาสุกความเจริญในชีวิต

อมรา พงศาพิชญ์²⁰ ได้ให้ความหมายว่า วัฒนธรรม คือสิ่งที่มีมนุษย์สร้างขึ้นกำหนดขึ้น มีใช้สิ่งที่มีมนุษย์ทำตามสัญชาตญาณ อาจเป็นการประดิษฐ์วัตถุสิ่งของขึ้นใช้ หรืออาจเป็นการกำหนดพฤติกรรม และความคิด ตลอดจนวิธีการหรือระบบการทำงาน โดยที่วัฒนธรรมนั้นได้เกิดขึ้นเมื่อมนุษย์ที่ต้องอยู่ในสังคมเดียวกันตกลงกันว่าจะยึดระบบหรือพฤติกรรมใดถือเป็นสิ่งที่ควรปฏิบัติและมีความหมายอย่างไร ข้อตกลงนี้เป็นการกำหนดความหมายให้กับสิ่งต่างๆ ในสังคม เพื่อว่าสมาชิกของสังคมจะได้เข้าใจตรงกันและยึดระบบ

¹⁸ สุเมธ ชุมสาข ฃ อุตฺธธา, น้ำบ่อเกิดแห่งวัฒนธรรมไทย, หน้า 5.

¹⁹ พระยาอนุมานราชชน, "รวมเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม," ใน 100 ปีพระยาอนุมานราชชน, (กรุงเทพฯ: คณะอนุกรรมการจัดพิมพ์เอกสารเนื่องในวาระครบ 100 ปี พระยาอนุมานราชชน, 2531), หน้า 50.

²⁰ อมรา พงศาพิชญ์, วัฒนธรรม ศาสนา และชาติพันธุ์: วิเคราะห์สังคมไทยบนมานุษยวิทยา พิมพ์ครั้งที่ 5 (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2541), หน้า 43-45.

เดียวกันเป็นระบบสัญลักษณ์ วัฒนธรรม คือ ระบบสัญลักษณ์ที่มนุษย์สร้างขึ้น และสอนให้คนรุ่นหลังได้เรียนรู้นำไปปฏิบัติ วัฒนธรรมจึงมีการถ่ายทอด เรียนรู้ เมื่อมนุษย์เรียนรู้วัฒนธรรม ก็จะรู้ขนบธรรมเนียมประเพณีของสังคม ดังนั้นความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมและพฤติกรรมมนุษย์ในสังคมจึงเป็นสิ่งที่ใกล้ชิดกันมาก

ซึ่ง Bianchini²¹ ได้แบ่งวัฒนธรรมออกเป็น 2 ประเภท คือ

1) วัฒนธรรมทางวัตถุ เป็นเรื่องเกี่ยวกับสขกาย เช่น อาคาร บ้านเรือน เครื่องมือเครื่องใช้ ยานพาหนะ คลอดจนเครื่องป้องกันตัว เป็นต้น

2) วัฒนธรรมทางจิตใจ เป็นเรื่องที่ทำให้ปัญญาและจิตใจมีความเจริญอกงาม เช่น ศาสนา ภาษา จรรยาบรรณ ศิลปะและวรรณคดี กฎหมายและระเบียบประเพณี เป็นต้น

โดยสิ่งที่เรียกว่า “วัฒนธรรม” นี้²² จะว่าไปก็เป็นการแสดงออกซึ่งภูมิปัญญาของบรรพบุรุษของเราซึ่งได้ลองผิดลองถูก ปรับตัว แก้ปัญหาในการดำรงชีวิตในสภาพแวดล้อมธรรมชาติของแต่ละท้องถิ่น เป็นกระบวนการเรียนรู้โดยการสัมผัสโลก เรียนรู้จากของจริงมาเป็นเวลานานแสนนาน “ความรู้” เหล่านี้บ่อยครั้งถูกถ่ายทอดออกมาในรูปความเชื่อ พิธีกรรม นิทานปรัมปรา ตำนาน หรือแม้แต่เพลงกล่อมเด็ก นานๆ เข้าเมื่อเราลืมที่มาของมัน สิ่งเหล่านี้ก็มักถูกมองเป็นเพียงเรื่องเหลวไหลไร้สาระ

ความชัดเจนในทางความเชื่อ และการนับถือศาสนาก็เป็นส่วนประกอบที่สำคัญมากของการชี้ชัดถึงเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรม ถึงแม้ว่าศาสนาจะไม่ใช่วัฒนธรรมทั้งหมด แต่เป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรม ศาสนามีส่วนที่เป็นทั้งรูปธรรมและนามธรรม และยังเกี่ยวข้องกับค่านิยม โลกทัศน์ และวิถีชีวิตด้วย

การถ่ายทอดวัฒนธรรมและการรับวัฒนธรรมจากสังคมอื่นจะมีมากน้อยเพียงใดและจะเข้ากันได้ หรือมีความขัดแย้งในระดับรุนแรงหรือไม่ขึ้นอยู่กับวัฒนธรรมนั้นๆ เป็นวัฒนธรรมหลักหรือวัฒนธรรมรอง และเกี่ยวกับศาสนาอย่างไร

การขยายตัวของวัฒนธรรมและชาติพันธุ์มีผลทำให้เกิดการปะทะสังสรรค์ระหว่างชาติพันธุ์ เมื่อชาติพันธุ์ใดขยายตัวมาอยู่ใกล้เคียงกัน การยอมรับซึ่งกันและกันอาจทำให้เกิดการยืมวัฒนธรรมและการผสมกลมกลืนในบริเวณของวัฒนธรรมได้ แต่ถ้าการขยายตัวของชาติพันธุ์ไม่สามารถเข้ากันหรือสอดคล้องกัน ปัญหาเรื่องความขัดแย้งของกลุ่มชาติพันธุ์ก็จะเกิดตามมา ปัญหา มักจะเกิดจากการที่แต่ละฝ่ายต่างก็พยายามรักษาเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของตน ไม่ยอมรับเอกลักษณ์ทาง

²¹ Bianchini, "Culture planning and time planning," In *Social town planning*, Edited by Clara H. Greend, (London: Routledge, 1999), p.197

²² อรศิริ ปาณินท์ และคณะ, *ภูมิปัญญาสถาปัตยกรรม* (กรุงเทพฯ: ศูนย์ตำราและเอกสารวิชาการ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546), หน้า 2.

วัฒนธรรมของชาติพันธุ์ข้างเคียง และปัญหาจะรุนแรงขึ้นถ้าความสัมพันธ์ระหว่างชาติพันธุ์ไม่เท่าเทียมกัน มีลักษณะเป็นชนกลุ่มน้อยและชนกลุ่มใหญ่

ความหมายเรื่อง “กลุ่มชาติพันธุ์” หรือเรียกว่า “เชื้อชาติ” ในความหมายทั่วไปๆ คือกลุ่มคนที่มีจุดกำเนิดเดียวกัน ตลอดจนมีความรู้สึกในเผ่าพันธุ์เดียวกันและภาษาเดียวกัน ปัจจัยสำคัญในการจำแนกกลุ่มกำเนิดชาติพันธุ์ได้ คือ ความสำนึกของกลุ่มคนนั้นว่ามีชาติพันธุ์ใด ปัจจัยทางด้านภาษาอย่างเดียวไม่สามารถกำหนดชาติพันธุ์ได้ ขนบธรรมเนียมและวัฒนธรรมเป็นตัวกำหนดที่สำคัญกว่า การจำแนกกลุ่มชาติพันธุ์นั้นขึ้นอยู่กับว่าบุคคลนั้นมีความสำนึกว่าเป็นคนกลุ่มใด นอกจากนี้คนบางคนไม่อาจจะยึดกลุ่มชาติพันธุ์กลุ่มใดกลุ่มหนึ่งได้ตลอดไป เมื่ออยู่ในสิ่งแวดล้อมหนึ่งก็มีสำนึกอย่างหนึ่ง เมื่อสิ่งแวดล้อมเปลี่ยนไปก็มีสำนึกอีกอย่างหนึ่ง ความสำนึกในเรื่องกลุ่มชาติพันธุ์เป็นเรื่องที่เปลี่ยนแปลงได้และไม่ถาวร เมื่อคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งมีสำนึกในกลุ่มชาติพันธุ์ใดไม่เปลี่ยนแปลง คนกลุ่มนั้นมักจะเป็นคนที่มีเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรม เชื้อชาติ ชาติพันธุ์ และสัญชาติที่สอดคล้องกัน

กลุ่มชาติพันธุ์หรือกลุ่มวัฒนธรรมนี้²³ มีลักษณะเด่นคือ เป็นกลุ่มคนที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษเดียวกัน บรรพบุรุษในที่นี้หมายถึง บรรพบุรุษทางสายเลือดและบรรพบุรุษทางวัฒนธรรม ผู้ที่อยู่ในกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกันจะมีความรู้สึกผูกพันที่ช่วยเสริมสร้างเอกลักษณ์ของบุคคลและของชาติพันธุ์ ในขณะที่เดียวกันสามารถเร้าอารมณ์ความรู้สึกให้เกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งถ้าผู้ที่อยู่ในกลุ่มชาติพันธุ์นับถือศาสนาเดียวกัน

ความคิดเรื่องกลุ่มชาติพันธุ์ C.F. Keyes²⁴ มองว่าอาจแยกได้เป็น 2 แบบ คือ

- 1) แบบชาติพันธุ์ที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ใกล้เคียงกัน มักจะมีความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาศัยกัน
- 2) กลุ่มชาติพันธุ์ที่มีความสัมพันธ์แบบชนกลุ่มน้อยและชนกลุ่มใหญ่ ในกรณีที่กลุ่มชาติพันธุ์ที่อยู่ใกล้เคียงกันเข้ากันไม่ได้ นั่นจะพบว่า เป็นเพราะวัฒนธรรมสองวัฒนธรรมเข้ากันไม่ได้ วัตถุประสงค์ทางการเมืองไม่ตรงกัน และต่างกลุ่มต่างก็ไม่ยอมรับซึ่งกันและกัน ความเข้ากันไม่ได้ทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างกลุ่มและจำเป็นจะต้องพิจารณาโดยใช้แนวความคิดความขัดแย้งในการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ โดยมองจากความสัมพันธ์แบบชนกลุ่มน้อยและชนกลุ่มใหญ่

²³ อมรา พงศาพิชญ์, วัฒนธรรม ศาสนา และชาติพันธุ์: วิเคราะห์สังคมไทยแนวมานุษยวิทยา พิมพ์ครั้งที่ 5 (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2541), หน้า 155-157.

²⁴ C.F. Keyes, อ้างถึงใน พามิลา หะรารักษ์, “วิวัฒนาการและรูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชุมชนกวีจินและชุมชนวัดกัลยาณ์ กรุงเทพมหานคร,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาการศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546).

Garnham, H.L.²⁵ กล่าวว่าแนวความคิดของความมีเอกลักษณ์นั้นยากที่จะอธิบายได้ชัดเจนหรือระบุตรงๆ ซึ่งแต่ละสถานที่ที่มีคุณสมบัติพิเศษเฉพาะที่อันน่าจะสร้างจิตวิญญาณแห่งสถานที่ดำเนินการเป็นส่วนหนึ่ง และการอยู่ดีในผู้คนนั้นตั้งอยู่บนรากฐานของ

- มุมมองของสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติในที่ตั้ง เช่น รูปแบบที่ดิน ภูมิประเทศ พรรณพืช ภูมิอากาศ และแหล่งน้ำ

- ลักษณะทางวัฒนธรรม เช่น สะพาน บ่อน้ำ หรือโบสถ์บนยอดเนินอันตอบสนองต่อ ภูมิทัศน์ ประวัติศาสตร์ สังคม ท่าเลที่ตั้ง กิจกรรมของมนุษย์ และสถานที่ที่เป็นสิ่งประดิษฐ์ ทางวัฒนธรรม

- ประสบการณ์ในความรู้สึก ซึ่งการมองเห็นในอันดับแรกอันเป็นผลมาจากปฏิสัมพันธ์ของวัฒนธรรมทางภูมิทัศน์เดิม การปะทะสัมพันธ์ของส่วนผสมทั้งหมดซึ่งสร้างคุณสมบัติของสถานที่มักไม่เป็นที่เข้าใจของคนในพื้นที่จนกว่าจะเสียไป

โดยที่องค์ประกอบของลักษณะเฉพาะสามารถแบ่งออกเป็นส่วนต่างๆ ได้ดังต่อไปนี้

1) ลักษณะทางกายภาพและรูปลักษณะโครงสร้างทางกายภาพที่แท้จริงของสถานที่ลักษณะจริงของอาคาร ภูมิทัศน์ ภูมิอากาศ และคุณลักษณะของสุนทรียภาพ

2) กิจกรรมและหน้าที่ซึ่งสังเกตได้ ผู้คนมีปฏิสัมพันธ์ต่อพื้นที่อย่างไร สถาบันทางวัฒนธรรมมีผลอย่างไร และอาคารกับภูมิทัศน์ถูกใช้งานอย่างไร

3) การสื่อความหมายหรือสัญลักษณ์ซึ่งเป็นแง่ที่ซับซ้อนกว่า เริ่มแรกด้วยผลจากความมุ่งหมายและประสบการณ์ของมนุษย์ คุณลักษณะของสถานที่มีจำนวนมากที่สืบเนื่องจากการที่ประชากรตอบสนองต่อลักษณะทางกายภาพ และหน้าที่ใช้สอย

ปฏิสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบขั้นแรกนี้เองที่ได้สร้างสรรค์ จิตวิญญาณแห่งสถานที่และปฏิสัมพันธ์นี้เองที่ต้องทำความเข้าใจ เพื่อบรรลุความสำเร็จที่จะดำเนินการอนุรักษ์และฟื้นฟูกิจกรรมในสภาพแวดล้อมของเมืองเล็ก

2.2.5 แนวคิดจินตภาพและองค์ประกอบทางกายภาพของเมือง

Kevin Lynch²⁶ ได้ทำการศึกษาถึงจินตภาพและองค์ประกอบทางกายภาพของเมือง ซึ่งจะมีลักษณะแตกต่างกันออกไป ตามลักษณะทางกายภาพเศรษฐกิจ และสังคม รวมถึงผู้คนและกิจกรรมต่างๆ ที่เกิดขึ้นในเมืองนั้นๆ จากการศึกษาพบว่าเมืององค์ประกอบพื้นฐาน 5 ประการด้วยกันที่ผู้คนมักใช้ในการสร้างจินตภาพขึ้นในใจระหว่างตนเองและสิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวข้องกับเมือง อันได้แก่

1) ทางสัญจร (Paths) หมายถึง เส้นทางสัญจรหลักและรองที่ผู้คนใช้ในการสัญจรไปมาของ

²⁵ Harry L. Garnham, Maintaining the spirit of place: A Process For the preservation of town character (Mesa: PDA, 1985), pp.1-7.

²⁶ Kevin Lynch, The Image of The City (U.S.A.: The M.I.T. Press, 1960), pp.47-48.

เมืองแต่ละเมืองมีโครงข่ายของถนนหลักและรอง อาคารหลักหนึ่งๆ อาจมีทางเข้าออกหลายทางด้วยกัน โครงข่ายของถนนหลักในเมืองเป็นโครงข่ายของทางสัญจรส่วนรวมของเมือง ในขณะที่ทางเดินทางในมหาวิทยาลัยก็เป็นทางสัญจรเฉพาะส่วนของเมือง

2) ย่าน (Districts) ในเมืองแต่ละเมืองย่อมประกอบได้ด้วยละแวกบ้านหรือย่านจำนวนหลายๆ แห่งรวมเข้าด้วยกัน เช่น ย่านศูนย์กลางเมือง ย่านชานเมือง ย่านที่พักอาศัย ฯลฯ ซึ่งจะมีทั้งย่านที่มีรูปทรงและขอบเขตที่ชัดเจน และย่านที่มีลักษณะหลายประการผสมผสานอยู่ด้วยกันและไม่มีขอบเขตที่ชัดเจนแน่นอน

3) ขอบเขต (Edges) จุดสิ้นสุดของย่านก็คือขอบเขตของมัน ย่านบางแห่งไม่มีขอบเขตที่ชัดเจน แต่ขยายตัวออกจากศูนย์กลางไปที่ละน้อยจนผสมผสานเข้ากับย่านอื่น เมื่อย่าน 2 แห่งมาบรรจบกันเข้าที่ขอบเขตหนึ่งก็จะก่อให้เกิดตะเข็บ (Seam) ขึ้น เช่น สนามหลวงเป็นแนวตะเข็บร่วมระหว่างย่านราชดำเนินและย่านท่าช้าง ท่าพระจันทร์ เป็นต้น

4) จุดสังเกต/จุดหมายตา/ภูมิสัญลักษณ์ (Landmarks) คือ ลักษณะเด่นภายในเมืองที่ปรากฏแก่สายตา โดยทั่วไปจุดสังเกตบางแห่งจะมีขนาดใหญ่มากเมื่อมองเห็นได้จากระยะไกล เช่น ภูเขาทอง พระปรางวัดอรุณฯ เป็นต้น แต่จุดสังเกตบางแห่งก็มีขนาดเล็กและมองเห็นได้ในระยะใกล้ๆ เท่านั้น เช่น หอนาฬิกา อนุสาวรีย์ขนาดเล็ก น้ำพุ เป็นต้น จุดสังเกตเป็นองค์ประกอบที่สำคัญมากของเมือง เพราะช่วยให้คนกำหนดพื้นที่และตำแหน่งที่อยู่ของตัวเองในเมืองได้ จุดสังเกตที่ดีควรเป็นจุดที่มองเห็นได้ชัดเจน ขณะเดียวกันก็ควรจะมีขนาดคล้องกลมกลืนไปกับองค์ประกอบอื่นๆ ของเมืองด้วย

5) จุดศูนย์กลางรวม (Nodes) เป็นศูนย์กลางรวมของกิจกรรม เปรียบเสมือนจุดสังเกตหรือจุดหมายตาประเภทหนึ่ง แต่แตกต่างกันตรงที่จุดศูนย์กลางรวมจะมีการเคลื่อนไหวของกิจกรรมอยู่ตลอดเวลา ขณะที่จุดสังเกตเป็นองค์ประกอบหรือวัตถุที่สามารถมองเห็นได้ชัดเจน จุดศูนย์กลางรวมก็มีความชัดเจนของการเป็นศูนย์กลางของกิจกรรมในเมือง ซึ่งบางครั้งจุดสังเกตและจุดศูนย์กลางรวมก็อยู่ในสถานที่เดียวกันได้ เช่น บริเวณอนุสาวรีย์ขนาดใหญ่ ได้แก่ อนุสาวรีย์ชัยสมรภูมิ เป็นต้น

2.2.6 แนวความคิดเรื่องระบบกิจกรรม เวลา สถานที่

Amos Rapoport²⁷ ได้ให้แนวความคิดที่เกี่ยวกับระบบกิจกรรม และระบบของที่ตั้ง ไว้ดังนี้ องค์ประกอบทางวัฒนธรรมเป็นรูปแบบหลักและสำคัญยิ่งของระบบแหล่งที่ตั้งถิ่นฐาน เราสามารถ

²⁷ Amos Rapoport, "System of activities and system of settings," in *Domestic Architecture and the use of space: an interdisciplinary cross-cultural study*, Edited by Susan Kent (Cambridge: Cambridge University press, 1990), pp. 45-47.

ศึกษาวัฒนธรรม ซึ่งหมายถึง แบบแผนวิถีชีวิตของกลุ่ม ได้จากสิ่งที่เป็นรูปธรรมที่สุดนั่นคือ ระบบกิจกรรม ระบบกิจกรรมของมนุษย์ทั้งหมดจะเกิดขึ้นบนพื้นที่และเวลาที่ซ้อนทับกันสนิทนั้น หมายถึงการให้ความสำคัญทั้งเรื่องของกิจกรรม และการตัดสินใจพร้อมกัน เมื่อเราสามารถทราบตำแหน่งที่เกิดกิจกรรม ในเวลาหนึ่งก็จะสามารถนำไปเชื่อมโยงกับตำแหน่งของกิจกรรมอื่นในเวลาหนึ่งหรือนำไปเชื่อมโยงกับที่ตั้งในช่วงเวลานั้นได้ การศึกษากิจกรรมบนพื้นที่ทำได้โดยพิจารณา กิจกรรมที่เกิดขึ้นประจำวัน และใช้มทริกซ์ แสดงความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่และเวลา เราสามารถรู้ได้กิจกรรมนั้นเกิดขึ้นที่ไหน เมื่อไร กิจกรรมและเหตุการณ์ อาจระบุลงไปบนแผนที่เวลาพื้นที่ (Time – Space Map)

ผลลัพธ์ของการศึกษาองค์ประกอบทั้ง 3 คือ รูปแบบกิจกรรม (Activity Patterns) ซึ่งมีโครงสร้างที่ถูกส่งผ่านเชิงวัฒนธรรม (Culturally Transmitted Structure) ที่แสดงการปฏิสัมพันธ์กันระหว่างกิจกรรมของมนุษย์กับสภาพแวดล้อมทางกายภาพของชุมชน การศึกษากิจกรรมที่เกิดขึ้นบนพื้นที่ทำให้เราอยู่ในตำแหน่งที่ศึกษาในการอธิบายพื้นที่ และในการประเมินนโยบายที่จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงบนพื้นที่

2.2.7 ระบบของกิจกรรมและระบบของที่ตั้ง

กิจกรรมถูกถ่ายทอดโดยตรงจากวิถีชีวิตและรากฐานของวัฒนธรรม ทุกกิจกรรมเกี่ยวเนื่องกับองค์ประกอบ 4 ประการ คือ ตัวกิจกรรมเอง กิจกรรมถูกนำไปใช้อย่างไร กิจกรรมเกี่ยวข้องกับกิจกรรมอื่นๆ และรวมเป็นระบบกิจกรรม ความหมายของกิจกรรม

จุดหลัก คือ ระบบกิจกรรมไม่สามารถเกิดขึ้นโดยปราศจากพื้นที่และเวลาได้ และไม่สามารถมองตัวกิจกรรมเพียงกิจกรรมเดียว แต่ต้องพิจารณาทั้งระบบกิจกรรม เช่น เราไม่สามารถพิจารณาอาคารเพียงอาคารเดียว เพราะคนเราใช้หลายอาคาร และมีกิจกรรมหลากหลายในพื้นที่ เปิดโล่งนอกอาคาร การตั้งถิ่นฐาน และทั้งภูมิภาค คนอาศัยอยู่ในภูมิประเทศวัฒนธรรม: Cultural Landscapes ดังนั้นจึงไม่สามารถพิจารณาเพียงแค่สถาปัตยกรรมเพียงอย่างเดียว ทุกอาคารที่ปรากฏมักถูกเชื่อมโยงกับระบบกิจกรรมของผู้คนที่เกี่ยวข้อง ทำให้ขอบเขตของบทสรุปนี้คือ มีความสัมพันธ์ระหว่างระบบกิจกรรมและวัฒนธรรม

ที่ตั้ง (Setting) เป็นการผสมผสานกันของ (Behavior Setting) และบทบาทที่ตั้ง ที่ตั้งเป็นสภาพแวดล้อมกับระบบของกิจกรรมที่ต่อเนื่อง ที่ซึ่งสภาพแวดล้อมและกิจกรรมถูกเชื่อมโยงด้วยกฎเกณฑ์ (Rules) ต่างๆเพื่อทำให้เกิดที่ตั้งที่เหมาะสม และตามที่คาดหวังเอาไว้ กฎต่างๆนี้มีขึ้นเสมอเพื่อกำหนดเกณฑ์ในที่ตั้ง สถานการณ์ และการแปรเปลี่ยนตามวัฒนธรรมด้วย ที่ตั้งต้องพิจารณาโดยรวมกับระบบภายในของกิจกรรมที่เกิดขึ้นซึ่งถูกเชื่อมโยงอย่างเป็นระบบ ที่ตั้งถูกเชื่อมโยงในหลายด้านทั้งในพื้นที่เอง ความใกล้ชิด การเชื่อมโยงและการแบ่งแยก รวมถึงเรื่อง เวลาในการลำดับ ซึ่งในด้านที่ตั้งมักจะเป็นไปตามความเหมาะสมของกิจกรรมและพฤติกรรมเสมอๆ ที่ตั้งของ

คนมีขอบเขตและเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรม เวลา และคุณภาพของที่ตั้งแปรเปลี่ยนไปตามวัฒนธรรม และเปลี่ยนไปตามสมาชิกของวัฒนธรรมหนึ่งๆ หรือกลุ่มในวัฒนธรรมนั้นๆ

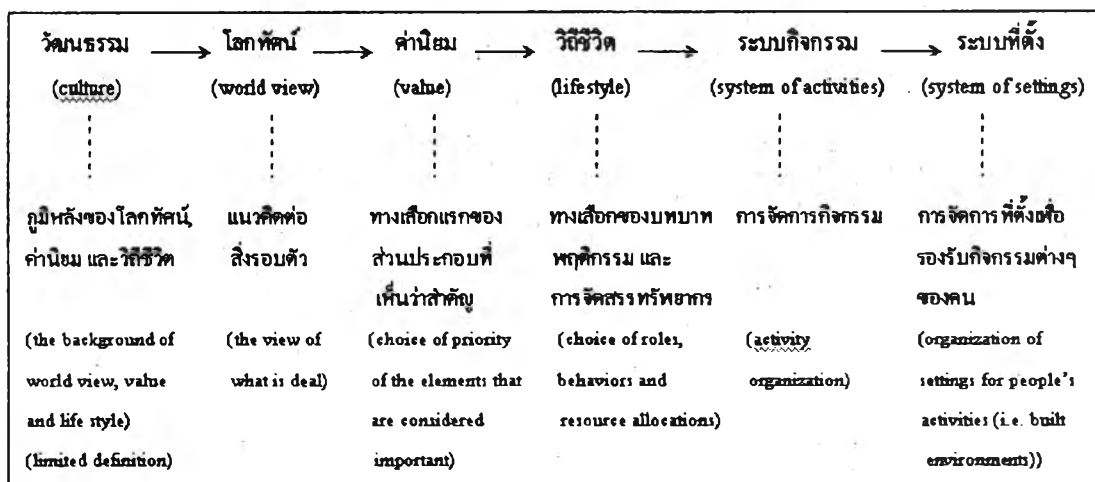
สิ่งแวดล้อมสามารถสร้างแนวคิดให้กับที่ตั้ง และอีกส่วนหนึ่งเกี่ยวข้องกับระบบของกิจกรรมการจัดสภาพแวดล้อมมีผลสร้างแนวคิดในฐานะที่เป็นองค์ประกอบของ 4 ตัวแปร คือ พื้นที่ เวลา ความหมาย และการติดต่อสื่อสาร ซึ่งเป็นไปตามกิจกรรมที่แปรเปลี่ยนตามตัวแปรดังกล่าวและด้วยตัวกิจกรรมเองที่เกี่ยวข้องกับการจัดเรียงกิจกรรมที่แตกต่างของกิจกรรมในเวลาและพื้นที่ พอๆกัน ความเร็วของกิจกรรม (จำนวนของกิจกรรมต่อหน่วยเวลา) และจังหวะต่างๆ (ในช่วงของกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับวงจรหลากหลาย เช่น วิถีชีวิต ช่วงชีวิต ปี ฤดูกาล เทศกาล วันทำงาน วันหยุด กลางวัน กลางคืน เป็นต้น) การพิจารณาระบบกิจกรรมในระบบของที่ตั้งเป็นประเด็นสำคัญที่จะเข้าใจรูปแบบของเมือง การเลือกที่อยู่และการการใช้พื้นที่เปิดโล่งในย่านละแวกบ้านของเมือง ถ้ากิจกรรมนั้นหนาแน่นมากเกิดขึ้นในพื้นที่ส่วนตัว เช่นภายในที่อยู่อาศัย หรือสวนหลังบ้าน กิจกรรมในพื้นที่เปิดโล่งของเมืองหรือพื้นที่สาธารณะในละแวกบ้านจะเกิดขึ้นน้อย ถ้าในวัฒนธรรมที่ใช้พื้นที่ของเมืองในการสัญจรเป็นหลัก ซึ่งตรงข้ามกับกิจกรรมอื่นๆ การใช้พื้นที่ก็จะแตกต่างกันกับกิจกรรมต่างๆที่มีลักษณะเช่นเดียวกัน ถ้ากฎของวัฒนธรรมหรือบรรทัดฐานเปลี่ยนไป พื้นที่เมืองในทางตรงกันข้ามกับพื้นที่ส่วนตัวก็จะถูกใช้ต่างกันไปด้วย

2.2.8 ความสัมพันธ์ระหว่างวิถีชีวิต การทำกิจกรรมและการใช้พื้นที่

Amos Rapoport²⁸ แสดงให้เห็นว่าวิถีชีวิต การทำกิจกรรมและการใช้พื้นที่ที่มีความสัมพันธ์กัน เริ่มจากการจำกัดความคำว่า “วัฒนธรรม” คือ สิ่งที่ส่งผลต่อความเชื่อ สภาพทางภูมิศาสตร์ สภาพทางเศรษฐกิจ-สังคม ฯลฯ สิ่งนั้นจะก่อให้เกิดโลกทัศน์ที่มนุษย์สามารถตีคุณค่า แล้วเลือกเอาคุณค่านั้นๆมาเป็นค่านิยมในการดำเนินชีวิตที่แสดงออกในรูปของระบบกิจกรรม ในที่สุดก็จะเกิดเป็นการใช้พื้นที่หรือระบบที่ตั้ง โดยที่ความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรม (ในด้านพฤติกรรมมนุษย์) และการจัดสภาพแวดล้อม เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ของกิจกรรมและวัฒนธรรม ซึ่งประกอบด้วยกิจกรรม 4 ด้าน

- 1) ด้านสื่อของกิจกรรม (Instrumental) ที่ปรากฏธรรมชาติของกิจกรรมออกมามากที่สุด
- 2) กิจกรรมต่างๆ แสดงออกมาได้อย่างไร
- 3) กิจกรรมเกี่ยวข้องกับอย่างไรกับกิจกรรมอื่นๆ
- 4) ด้านความหมายที่แอบแฝงอยู่ของกิจกรรม

²⁸ Amos Rapoport, อ้างถึงใน ปนัดดา ทองภูเบศร์, “พัฒนาการและรูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชุมชนเก่า ตำบลหลังสวน จังหวัดชุมพร,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต สาขาวิชาการวางผังเมือง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546). หน้า 19-20.

แผนภูมิที่ 2.1 ความสัมพันธ์ระหว่างวิถีชีวิต กิจกรรม และการใช้พื้นที่

ที่มา: Amos Rapoport

2.3 แนวความคิดเกี่ยวกับการพัฒนาชุมชน

ในการศึกษาถึงพัฒนาการของพื้นที่จำเป็นที่จะต้องศึกษาและเรียนรู้ถึงการพัฒนาชุมชนประกอบไปด้วย เพื่อที่จะได้ทำความเข้าใจและเสนอแนะแนวทางในการแก้ปัญหาและทำให้เกิดพัฒนาการไปในทางที่เหมาะสมต่อไปในอนาคต

2.3.1 การพัฒนาชุมชน

แนวความคิดเกี่ยวกับการพัฒนาชุมชนเป็นแนวความคิดหนึ่งที่จะช่วยให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นภายในชุมชนนั้นๆ ไปในทางที่ดีขึ้น เพื่อคนในชุมชนเป็นสำคัญ โดยการกำหนดเป็นแนวทาง โครงการ นโยบาย หรือการวางแผนเพื่อจะนำไปสู่การปฏิบัติ

การพัฒนาชุมชน²⁹ คือ การพัฒนาหรือการเปลี่ยนแปลงส่วนประกอบของชุมชนจากสภาพที่เป็นอยู่ ไปสู่เป้าหมายที่กำหนดไว้ กล่าวคือ เป็นการจูงใจก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นในชุมชนเพื่อเปลี่ยนแปลงสภาพของส่วนประกอบต่างๆ ในชุมชน จากสภาพที่ไม่พึงปรารถนาไปสู่สภาพที่พึงปรารถนาอันเป็นเป้าหมายที่ชุมชนตั้งไว้ ซึ่งก็คือการเปลี่ยนแปลงชุมชนโดยมีการวางแผนนั่นเอง การพัฒนาชุมชนมีกระบวนการ ดังต่อไปนี้

- 1) การศึกษาชุมชน
- 2) การวิเคราะห์ปัญหาชุมชน
- 3) การจัดลำดับความต้องการและปัญหาชุมชน

²⁹ สัญญา สัญญาวิวัฒน์. การพัฒนาชุมชน (กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2515), หน้า 42.

4) การวางแผนแก้ปัญหาในลักษณะของโครงการ

5) การพิจารณาวิธีดำเนินงาน

6) การดำเนินงาน

7) การประเมินผลงาน

8) การทบทวนเพื่อแก้ปัญหาและอุปสรรค

โดยสาระสำคัญในการพัฒนาชุมชนสามารถสรุปได้ 4 ประการ คือ

1) เป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่มีการวางแผนหรือตั้งใจไว้ก่อน เช่น มีเป้าหมาย ทิศทาง ระยะเวลา และมีขั้นตอนการทำงาน เป็นต้น

2) เป็นการสร้างความเจริญและส่งเสริมการพัฒนา ทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม รวมทั้งการพัฒนาทางด้านวัตถุและจิตใจ

3) เป็นการส่งเสริมให้ประชาชนมีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์และร่วมมือกันช่วยเหลือตนเอง

4) มีการช่วยเหลือสนับสนุนทางด้านวิชาการจากหน่วยงานราชการ

2.3.2 การอนุรักษ์และพัฒนาท้องถิ่น

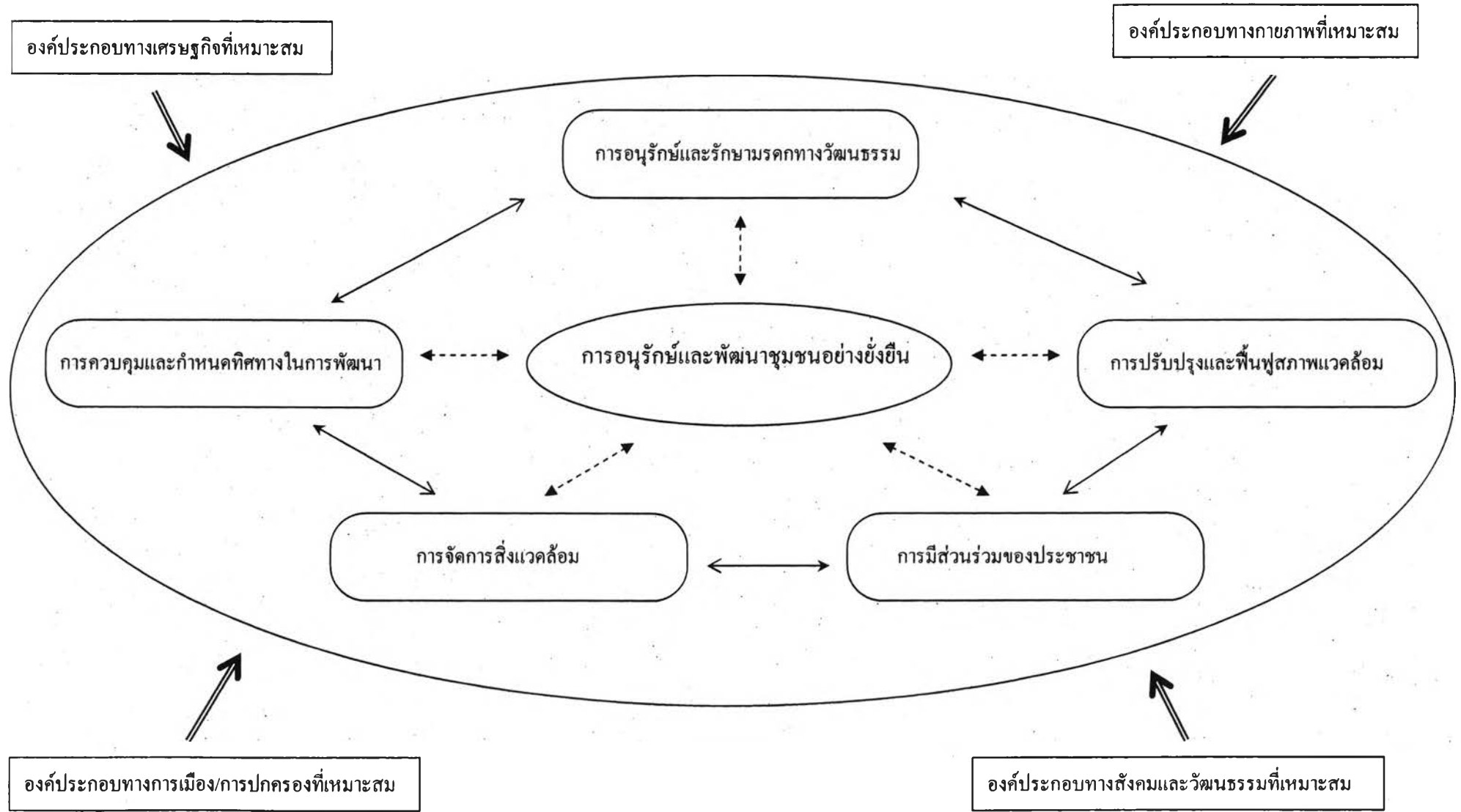
นอกเหนือจากพัฒนาชุมชนแล้ว การอนุรักษ์ชุมชนก็มีส่วนสำคัญไม่แพ้กัน โดยในการอนุรักษ์นั้นจะต้องมีการวางแผนการที่มีความสอดคล้องไปกับการพัฒนาด้วย เพื่อที่จะได้ทำให้เกิดความก้าวหน้าตามกระแสการพัฒนาของโลกในปัจจุบัน โดยในที่นี้จะอธิบายถึงแนวความคิดในการวางแผนการจัดการอนุรักษ์และพัฒนาท้องถิ่น โดยแนวความคิดของการจัดการอนุรักษ์และพัฒนาท้องถิ่นนี้ มีองค์ประกอบที่สำคัญ 4 อย่าง ก็คือ กายภาพ เศรษฐกิจ สังคม และการเมือง โดยองค์ประกอบทั้ง 4 นี้จะต้องการดำเนินการที่เหมาะสม จึงจะเกิดประสิทธิภาพสูงสุด คือ

- องค์ประกอบทางกายภาพที่เหมาะสม ได้แก่ การอนุรักษ์พื้นที่ที่มีเอกลักษณ์และคุณค่า มีการควบคุมการพัฒนาและการปรับปรุงพื้นที่ไม่ก่อให้เกิดการทำลายสภาพแวดล้อมของท้องถิ่น

- องค์ประกอบทางเศรษฐกิจที่เหมาะสม ได้แก่ การท่องเที่ยวหรือการประกอบกิจการค้าขายที่มีความสอดคล้องกันกับการใช้ประโยชน์พื้นที่ โดยที่กิจกรรมต่างๆ เหล่านี้จะไม่ก่อให้เกิดปัญหาใดๆ ขึ้น

- องค์ประกอบทางสังคมและวัฒนธรรมที่เหมาะสม ได้แก่ การอนุรักษ์ประเพณีท้องถิ่น อันดีงาม ที่สะท้อนให้เห็นถึงศรัทธาความเชื่อ และระบบกิจกรรมของผู้คนในอดีต สร้างความเข้าใจ และปลูกจิตสำนึกให้เกิดความหวงแหน

- องค์ประกอบทางการเมือง/การปกครองที่เหมาะสม ได้แก่ การคำนึงถึงสิทธิและการมีส่วนร่วมของประชาชนในพื้นที่ สนับสนุนให้ประชาชนมีส่วนเกี่ยวข้องในการอนุรักษ์ และพัฒนา ตลอดจนสร้างความเข้มแข็งแก่ชุมชน

ที่มา : สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม

แผนภูมิที่ 2.2 แนวคิดในการวางแผนการจัดการอนุรักษ์และพัฒนาท้องถิ่น

2.3.3 การพัฒนาอย่างยั่งยืน

การพัฒนาอย่างยั่งยืน หรือ Sustainable Development มีความหมายว่า การพัฒนาที่คำนึงถึงความสมดุลของการใช้ประโยชน์ทรัพยากร และการอนุรักษ์เพื่อประโยชน์สูงสุดในระยะยาว เมืองหรือชุมชนโบราณถือเป็นมรดกทางวัฒนธรรมอันล้ำค่าที่บรรพบุรุษหรือผู้คนในอดีตได้สร้างสรรค์ไว้และส่งผ่านมาถึงคนในรุ่นปัจจุบัน ซึ่งจะต้องรู้จักใช้ประโยชน์อย่างเหมาะสม และมีหน้าที่จะต้องช่วยกันดูแลรักษาไว้ เพื่อส่งต่อมรดกทางวัฒนธรรมนี้ไปยังลูกหลานหรือผู้คนในรุ่นต่อไปในอนาคตด้วย³⁰ และตามแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาชุมชน แนวความคิดของการพัฒนาอย่างยั่งยืนนี้ยังเป็นแนวคิดที่สืบเนื่องมาจากแนวทางในการอนุรักษ์ โดยที่การพัฒนาอย่างยั่งยืน³¹ มีความหมายถึง รูปแบบการใช้ประโยชน์สิ่งที่มีอยู่อย่างมีประสิทธิภาพให้เกิดประโยชน์สูงสุดและยาวนาน โดยการพัฒนาตามแนวทางนี้สามารถตอบสนองความต้องการของชุมชนผู้ซึ่งเป็นเจ้าของท้องถิ่นในปัจจุบันได้เป็นอย่างดี โดยที่การพัฒนาอย่างยั่งยืนจะมีการจัดการ การปกป้องและการสงวนรักษาโอกาสต่างๆของอนุชนรุ่นหลังไว้ด้วย

การท่องเที่ยวโดยชุมชน³² เป็นอีกเครื่องมือหนึ่งที่สามารถนำไปสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืนเป็นการพัฒนาโดยมีความสอดคล้องกับศักยภาพของพื้นที่ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม ซึ่งในการท่องเที่ยวโดยชุมชนมีลักษณะของการท่องเที่ยวที่พัฒนาโดยประชาชน เพื่อประโยชน์ของประชาชนและดำเนินการโดยประชาชนในพื้นที่ มีแนวทางปฏิบัติดังนี้

1. ริเริ่มโดยชุมชน การที่ประชาชนในพื้นที่มีส่วนร่วมในการคิดและร่วมสนับสนุนในการดำเนินงาน
2. จัดการและพัฒนาโดยชุมชน มีการใช้แรงงานและวัสดุในชุมชนและภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นหลักในการผลิตหรือจัดสร้าง
3. บริหารและดำเนินงานโดยชุมชน มีการรวมกลุ่มและจัดตั้งคณะกรรมการในการบริหารงานอย่างมีระบบ
4. ผลประโยชน์และรายได้กลับคืนสู่ท้องถิ่น ประชาชนในพื้นที่มีรายได้ที่มากขึ้น มีการเกิดขึ้นของกองทุนที่จะใช้ในการสนับสนุนกิจการ และกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาคุณภาพ

³⁰ วราพร ศรีสุพรรณ, แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาอย่างยั่งยืน: ทางเลือกใหม่ในการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม (กรุงเทพฯ: คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, 2534), หน้า 52.

³¹ ยุทธนา พยุงค์, “การอนุรักษ์และพัฒนาเมืองประวัติศาสตร์เชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาการวางแผนผังเมือง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546), หน้า 26.

³² รัชฎา รัตนบุญฤทธิการ, “การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชุมชนทะเลน้อย จังหวัดพัทลุง,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาการวางแผนผังเมือง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546), หน้า

ชีวิตและการอนุรักษ์ชุมชน

5. ในการดำเนินงานต้องมีความเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมของชุมชน โดยที่แผนงานที่จะปฏิบัติต้องไม่เกิดผลกระทบทางลบต่อสภาพแวดล้อมของชุมชน

6. สร้างแรงจูงใจ และปลูกฝังให้คนรุ่นใหม่รู้จักคุณค่าของชุมชน ทำให้มีการสนับสนุนในเรื่องของการอนุรักษ์วิถีชีวิตและวัฒนธรรมอันดีงามของชุมชน

2.4 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาถึงงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในครั้งนี้ ได้ทำการทบทวนวรรณกรรมที่เคยมีการเผยแพร่แล้ว โดยเฉพาะอย่างยิ่งในวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโท ซึ่งเกี่ยวข้องกับการศึกษาถึงพัฒนาการและรูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชุมชนต่างๆ ดังนี้

พามิตา หารารักษ์³³ ได้ทำการศึกษาวิวัฒนาการและรูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชุมชนกุฎิจีนและชุมชนวัดกัลยาณ์ ทำการศึกษาถึงลักษณะทางกายภาพ เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และประเพณีของชุมชน รวมไปถึงความสัมพันธ์ระหว่างกิจกรรม วิถีชีวิต และการใช้พื้นที่ของคนในชุมชน นอกจากนี้ยังได้เสนอแนะแนวทางการพัฒนาชุมชนที่สอดคล้องกับเอกลักษณ์ของชุมชน และวิถีการดำเนินชีวิตที่ยั่งยืน ซึ่งจากการศึกษาพบว่าชุมชนทั้งสองแห่งมีศาสนสถานเป็นศูนย์กลางใช้พื้นที่โล่งโดยรอบศาสนสถานเป็นที่สำหรับทำกิจกรรมต่างๆ ของชุมชน โดยชุมชนกุฎิจีนมีสภาพสังคมเข้มแข็ง เนื่องจากมีการสืบทอดของกลุ่มคริสตชนที่อาศัยอยู่ตั้งแต่บรรพบุรุษ มีการรวมกลุ่มทำกิจกรรมทางสังคมที่เป็นระบบ ส่งเสริมให้คนในชุมชนมีการปฏิสัมพันธ์กันอย่างต่อเนื่อง ส่งผลให้การพัฒนาพื้นที่ทางกายภาพของชุมชนทำได้โดยง่าย ขณะที่ชุมชนวัดกัลยาณ์มีสภาพสังคมอ่อนแอ ไม่มีการรวมกลุ่มอย่างเป็นระบบ เนื่องจากขาดความต่อเนื่องของประชากรเดิมในพื้นที่ มีการอพยพเข้ามาเช่าบ้านอาศัยของคนต่างถิ่น มีการย้ายเข้าย้ายออกอยู่ตลอดเวลา ลักษณะทางสังคมดังกล่าว ก่อให้เกิดปัญหาด้านสภาพแวดล้อมและปัญหาสังคมตามมา

โดยข้อเสนอแนะเกี่ยวกับแนวทางในการพัฒนาชุมชนกุฎิจีนและชุมชนวัดกัลยาณ์ ที่ผู้ศึกษาได้ทำการแนะนำไว้ ก็คือ ให้มีในส่วนของการจัดกิจกรรมเพื่อส่งเสริมให้มีปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนวัดกัลยาณ์ รวมทั้งให้มีการอนุรักษ์และบูรณะพื้นที่โบราณสถานและบ้านโบราณเพื่อใช้ในการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม และส่งเสริมให้คนในชุมชนทั้งสองรักษาพื้นที่สำคัญและวิถีชีวิตความเป็นชุมชนอย่างยั่งยืน

³³ พามิตา หารารักษ์, "วิวัฒนาการและรูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชุมชนกุฎิจีนและชุมชนวัดกัลยาณ์ กรุงเทพมหานคร," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต สาขาวิชาการวางแผนผังเมือง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546).

ปนัดดา ทองภูเบศร์³⁴ ศึกษาถึงพัฒนาการและรูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชุมชนเก่าตำบล หลังสวน จังหวัดชุมพร โดยทำการศึกษาดังสภาพปัญหา บทบาท และแนวโน้มการพัฒนาในอนาคตของชุมชน รวมทั้งเสนอแนะแนวทางการแก้ปัญหาการตั้งถิ่นฐานของชุมชน ผลที่ได้จากการศึกษาพบว่า ศูนย์กลางชุมชนเดิมตั้งอยู่ที่บางยี่โรและบางขันเงินท่ามกลางพื้นที่สวนผลไม้ดี แม่น้ำหลังสวน บทบาทของชุมชนในขณะนั้นเป็นชุมชนท่าเรือขนส่งสินค้าทางการเกษตร ต่อมาเมื่อเส้นทางรถไฟตัดผ่านทำให้ชุมชนเกิดการเปลี่ยนแปลงบทบาทกลายเป็นชุมชนถ่ายสินค้าจากท่าเรือไปยังสถานีรถไฟ โดยการตั้งถิ่นฐานจะอยู่ริมถนนที่นำเข้าสู่สถานีรถไฟ คือ ถนนลูกเสือ หลังจากนั้นเมื่อมีการสร้างทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 41 ตัดผ่านพื้นที่ และมีการตัดถนนเชื่อมต่อกับทางหลวงแผ่นดินทำให้มีการขยายตัวออกสู่ถนนสายหลัก จึงทำให้บทบาทของแม่น้ำหลังสวนลดลง และทำให้ท่าเรือที่สำคัญในอดีตกลายเป็นท่าเรือร้างไป รวมทั้งชุมชนก็เปลี่ยนกลายเป็นศูนย์กลางการขนถ่ายสินค้าการเกษตรทางบก โดยมีตลาดของเอกชนเป็นตลาดกลางของภูมิภาค แม้ว่าบทบาทของชุมชนจะเปลี่ยนไป แต่รูปแบบการตั้งถิ่นฐานที่เป็นเอกลักษณ์เดิมของพื้นที่ คือ การสร้างบ้านในพื้นที่สวน และอาคารบ้านเรือนที่มีรูปแบบสถาปัตยกรรมโบราณยังคงมีอยู่ในปัจจุบัน ซึ่งปัญหาที่เกิดขึ้นกับพื้นที่ส่วนนี้ก็คือ สถาปัตยกรรมบางส่วนถูกทำลาย โดยการบุกรุก รื้อถอน หรือต่อเติม จนเกิดความเสียหาย

โดยข้อเสนอแนะแนวทางในการแก้ปัญหาที่ผู้ศึกษาได้ให้ไว้ก็คือ ควรมีการควบคุมการก่อสร้าง การตัดแปลงอาคาร และการใช้ประโยชน์ที่ดินในพื้นที่สวนรอบชุมชน รวมทั้งการพัฒนาการท่องเที่ยวของชุมชน

ปรีดา หุตะจูชะ³⁵ ศึกษาถึงพัฒนาการและรูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชุมชนริมน้ำบ้านบางแม่หม้าย จังหวัดสุพรรณบุรี โดยทำการศึกษารูปแบบและเอกลักษณ์การตั้งถิ่นฐานของชุมชนริมน้ำบ้านบางแม่หม้าย ความสัมพันธ์ระหว่างวิถีชีวิตระบบกิจกรรม การใช้พื้นที่ ปัญหาที่เกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐาน และแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชุมชนริมน้ำบ้านบางแม่หม้าย รวมทั้งเสนอแนะรูปแบบการตั้งถิ่นฐานและแนวทางการอนุรักษ์ชุมชนที่เหมาะสม เพื่อรักษาเอกลักษณ์ของชุมชนริมน้ำบ้านบางแม่หม้าย จากการศึกษาพบว่าพัฒนาการของชุมชนริมน้ำ

³⁴ ปนัดดา ทองภูเบศร์, "พัฒนาการและรูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชุมชนเก่าตำบลหลังสวน จังหวัดชุมพร," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต สาขาวิชาการวางแผนผังเมือง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546).

³⁵ ปรีดา หุตะจูชะ, "พัฒนาการและรูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชุมชนริมน้ำบ้านบางแม่หม้าย จังหวัดสุพรรณบุรี," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต สาขาวิชาการวางแผนผังเมือง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546).

บ้านบางแม่หม้ายตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันมีลักษณะที่ค่อยเป็นค่อยไป โครงสร้างและองค์ประกอบส่วนใหญ่ของชุมชนริมน้ำซึ่งมีพัฒนาการต่อเนื่องมาตั้งแต่อดีตมีความกลมกลืนกับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติเป็นอย่างดี แม้ในระยะหลังชุมชนจะเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงที่รวดเร็วขึ้น อันเนื่องจากการพัฒนาโครงสร้างและองค์ประกอบของชุมชนที่ไม่สอดคล้องกับความเป็นชุมชนริมน้ำ โดยเฉพาะการพัฒนาเส้นทางถนนที่ตัดผ่านชุมชนทำให้รูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชุมชนเริ่มมีการขยายตัวไปตามเส้นคมนาคมทางบก คือทางถนน แต่เมื่อเปรียบเทียบในภาพรวมของชุมชนแล้วการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวยังถือเป็นส่วนน้อยของชุมชน ชาวบ้านส่วนใหญ่ยังคงมีความต้องการที่จะอยู่อาศัยบริเวณริมน้ำต่อไป โดยจะเห็นได้จากรูปแบบของวิถีชีวิต ระบบกิจกรรม และการใช้พื้นที่ของชาวบ้านยังคงมีรูปแบบดั้งเดิมของชาวน้ำไว้เป็นส่วนใหญ่ ส่วนอาคารบ้านเรือนภายในชุมชนส่วนมากยังคงมีรูปแบบทางสถาปัตยกรรมที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชนริมน้ำดั้งเดิม คือ เรือนไทยเดิม เรือนไทยประยุกต์ และกลุ่มเรือนที่เรียงแถวในแนวสี่เหลี่ยมเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของชุมชนริมน้ำบ้านบางแม่หม้าย

โดยผลที่ได้จากการศึกษาผู้ศึกษาได้นำข้อมูลทั้งหมดมาวิเคราะห์และสรุปผลการศึกษาเพื่อนำไปสู่การเสนอแนะแนวทางในการพัฒนาและอนุรักษ์ชุมชนริมน้ำบ้านบางแม่หม้าย โดยมีแนวทางดังนี้ คือ มีการส่งเสริมให้ชาวบ้านรักษาเอกลักษณ์ที่ดั้งเดิมของชุมชนไว้อย่างยั่งยืน รวมทั้งการเสนอแนะรูปแบบการใช้ที่ดินที่เหมาะสม มีเอกลักษณ์ทางรูปแบบของสถาปัตยกรรมดั้งเดิม และมีการจัดการทางภูมิสถาปัตยกรรมที่เหมาะสมกับชุมชน โดยแนวทางการพัฒนาพื้นที่ศึกษาี้เพื่อรองรับกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ที่มีความเหมาะสมกับสภาพชุมชนต่อไปในอนาคต

รัชฎา รัตนบุญฤทธิการ³⁶ ศึกษาถึงการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชุมชนบ้านทะเลน้อย จังหวัดพัทลุง โดยทำการศึกษาถึงพัฒนาการการตั้งถิ่นฐานของชุมชนบ้านทะเลน้อยจากอดีตถึงปัจจุบัน รูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชุมชน เอกลักษณ์ของชุมชน และความสัมพันธ์ระหว่างคน กิจกรรม และการใช้พื้นที่ชุมชน รวมทั้งได้เสนอแนะรูปแบบการตั้งถิ่นฐานที่เหมาะสมในอนาคตของชุมชนบ้านทะเลน้อย จากการศึกษาพบว่า ชุมชนบ้านทะเลน้อยมีการตั้งบ้านเรือนอยู่ริมทะเลน้อยซึ่งมีสภาพเป็นที่ลุ่มน้ำขัง มีลักษณะเป็นชุมชนประมงพื้นบ้านที่มีวิถีชีวิตและกิจกรรมที่สัมพันธ์กับทะเลน้อย การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชุมชนบ้านทะเลน้อยแบ่งเป็น 3 ช่วง ได้แก่ ยุคไทรหัวหงส์ ยุคไปมาค้าขายใช้เรือแม่ และยุคทิ้งทะเลลี้มพาย โดยในยุคทิ้งทะเลลี้มพายมีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานอย่างชัดเจนที่สุด การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวได้รับผลมา

³⁶ รัชฎา รัตนบุญฤทธิการ, “การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชุมชนทะเลน้อย จังหวัดพัทลุง,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาการวางแผนผังเมือง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546).

จากปัจจัยธรรมชาติ เทคโนโลยี มรดกจากอดีต สภาพเศรษฐกิจ และการเมือง รูปแบบการตั้งถิ่นฐานที่คงเอกลักษณ์ดั้งเดิมของชุมชนประมงบ้านทะเลน้อยคือ การตั้งถิ่นฐานขนานไปกับแนวคลอง ซึ่งในปัจจุบันพื้นที่บริเวณดังกล่าวยังคงมีวิถีชีวิต กิจกรรม และรูปแบบอาคารแบบชุมชนประมงพื้นบ้านดั้งเดิมของชุมชนบ้านทะเลน้อย

โดยผลที่ได้จากการศึกษานั้นได้นำมาซึ่งข้อเสนอแนะเกี่ยวกับรูปแบบการตั้งถิ่นฐานที่เหมาะสมในอนาคต การควบคุมสภาพแวดล้อมริมคลองและทะเลสาบ ซึ่งผู้ศึกษาได้มีแนวทางให้โดยการจัดการให้มีส่วนร่วมระหว่างรัฐบาลและประชาชนในท้องถิ่น มีการอนุรักษ์รูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชุมชนโดยใช้มาตรการทางผังเมือง รวมไปถึงการสร้างรายได้ให้แก่ชุมชนควบคู่กับการอนุรักษ์โดยการพัฒนาการท่องเที่ยวชุมชน

2.5 สรุปแนวความคิดที่เกี่ยวข้องในการวิจัย

จากการทบทวนแนวความคิดต่างๆ ที่มีความเกี่ยวข้องทั้งหมดในเบื้องต้นไม่ว่าจะเป็นทั้งแนวความคิด ทฤษฎี และงานวิจัย ทำให้เห็นได้ว่ามีความหลากหลายของเนื้อหาที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้กับการศึกษาในครั้งนี้ได้ทำสรุปไว้ 3 ส่วนสำคัญ ดังต่อไปนี้

- การตั้งถิ่นฐาน

เป็นเรื่องของแนวทางในการทำความเข้าใจและรู้จักกับนิยามต่างๆ ของการตั้งถิ่นฐานให้มากขึ้น โดยสรุปแล้วจะพบว่าการตั้งถิ่นฐานนั้นมีความหมายมากมายโดยมีผู้ให้นิยามหรือคำจำกัดความไว้หลายอย่าง แต่จะพบว่าโดยทั้งหมดแล้วการตั้งถิ่นฐานก็จะกล่าวถึง ความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงและสอดคล้องกันระหว่างกลุ่มคนกับสภาพแวดล้อมทั้งทางกายภาพและสภาพแวดล้อมทางสังคม โดยจากความหมายของการตั้งถิ่นฐานทำให้พบว่าการศึกษาถึงพัฒนาการและรูปแบบการตั้งถิ่นฐานนี้มีความจำเป็นที่จะต้องทำความเข้าใจและแบ่งแยกให้เห็นว่ากลุ่มคน ลักษณะทางกายภาพ และสภาพทางสังคมในพื้นที่ศึกษาที่ทำอยู่นั้นมีความผูกพันเชื่อมโยงกันอย่างไรบ้าง รวมทั้งจากการทบทวนแนวคิดก็จะพบอีกว่า ที่ตั้งมีความสำคัญอย่างมากต่อการกำหนดรูปแบบการตั้งถิ่นฐาน อย่างเช่นชุมชนริมน้ำตลาดคลองสวนก็จะพบว่าการตั้งถิ่นฐานมีความผูกพันและเชื่อมโยงกันเป็นอย่างดีเหมาะสมกับการสภาพแวดล้อมทางกายภาพในที่นี้ก็คือแม่น้ำลำคลองเกิดเป็นการตั้งถิ่นฐานของชุมชนริมน้ำที่มีความผูกพันกันกับแหล่งน้ำ โดยที่แม่น้ำลำคลองเหล่านี้ก่อให้เกิดประโยชน์อย่างมาก ทั้งการที่ช่วยเอื้ออำนวยความสะดวกและช่วยเหลือในการดำเนินชีวิตของกลุ่มคน นอกจากนี้แล้วด้านสภาพแวดล้อมทางสังคมก็ก่อให้เกิดสิ่งปลูกสร้างริมน้ำเช่น วัด มัสยิด ศาลเจ้า ซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากความเชื่อและศาสนานั้นเอง ซึ่งภายในส่วนของรูปแบบการตั้งถิ่นฐานจากทบทวนในบทที่ 2 นี้ แล้วพบว่าปัจจัยที่มีผลทำให้การเลือกที่ตั้งถิ่นฐานก็คือ สภาพภูมิประเทศเป็นสิ่งสำคัญดังเช่น พื้นที่ที่อยู่ติดกับแม่น้ำลำคลองก็เกิดเป็นชุมชนริมน้ำขึ้น แล้วสิ่งที่ตามก็คือต้อง

มีความเหมาะสมกับการเดินทาง การเข้าถึงเพื่อที่จะทำให้เกิดสภาพเศรษฐกิจ เพราะเมื่อมีการเข้าถึงสะดวก และมีการริเริ่มก็จะทำให้เกิดเป็นตลาดน้ำขึ้น ซึ่งในปัจจุบันมีหลายตลาดน้ำที่สามารถสร้างรายได้ให้กับประเทศเป็นจำนวนมาก เช่น ตลาดน้ำดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรี เป็นต้น นอกจากนี้เมื่อมีการสร้างเส้นทางคมนาคมใหม่ขึ้นเพิ่มเติมก็จะเกิดรูปแบบการตั้งถิ่นฐานที่เปลี่ยนแปลงเพราะลักษณะทางกายภาพของพื้นที่ได้มีการเปลี่ยนแปลงไปแล้วนั่นเอง ทำให้พบว่าในพื้นที่ศึกษาก็มีการตั้งถิ่นฐานริมถนนเพิ่มมากขึ้นเช่นกัน ถึงแม้ว่าจะมีน้อย แต่ก็ทำให้ได้รู้ว่ามี การเปลี่ยนแปลงตามแนวคิดและทฤษฎีที่ได้ศึกษามาจริง นอกจากนี้ยังทำให้ทราบถึงพัฒนาการ และอายุของอาคารได้เป็นอย่างดีอีกด้วย

- เอกลักษณะทางวัฒนธรรม วิถีชีวิตชุมชน การใช้พื้นที่ที่มีความสัมพันธ์กันกับการประกอบกิจกรรม

จากการศึกษาแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับเอกลักษณ์และวัฒนธรรมของท้องถิ่น พบว่านิยามของวัฒนธรรมก็คือภูมิปัญญาที่เกิดจากความคิดริเริ่มของบรรพบุรุษและเมื่อรวมกับเอกลักษณ์ก็จะแสดงให้เห็นถึงลักษณะเฉพาะตัวของพื้นที่นั้นๆ ว่ามีลักษณะเป็นอย่างไรบ้าง มีความเป็นอยู่เป็นเช่นไร เมื่อนำมาใช้กับพื้นที่ศึกษาก็พบว่านอกจากความมีเอกลักษณ์ของชุมชนริมน้ำแล้วภายในพื้นที่ยังประกอบไปด้วยกลุ่มคนหลายเชื้อชาติ ศาสนา ก็เลยทำให้มีเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่มีหลายลักษณะ ดังเช่น การเช่นไหว้ของชาวจีน การทำบุญของของไทยในประเพณีต่างๆ หรือการทำพิธีกรรมต่างๆ ของศาสนาอิสลาม เช่นการละหมาด การถือศีลอด เป็นต้น โดยจากแนวคิดทำให้เห็นว่าถ้ามีการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่หรือของกลุ่มคนก็จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงได้อย่างง่ายดายภายในพื้นที่ ดังเช่น ในพื้นที่ศึกษาฝั่งที่เป็นกลุ่มคนนับถือศาสนาอิสลาม ก็จะไม่ได้แสดงออกถึงการไหว้เจ้าดังเช่นชาวจีนหรือชาวไทยเชื้อสายจีน ที่เวลาทำการเช่นไหว้บรรพบุรุษก็จะมีพิธีกรรมต่างๆ ที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัว เช่น การใช้ของเช่นไหว้ การเผากระดาษเงินกระดาษทองหรือสิ่งของที่ทำจากกระดาษ เป็นต้น โดยในส่วนของการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่กับกลุ่มคน และกิจกรรม ก็พบว่าแนวคิดและทฤษฎีนั้นจะบอกว่าการเปลี่ยนแปลงของความสัมพันธ์เหล่านี้จะเกิดขึ้นก็ต่อเมื่อมีลักษณะของความสัมพันธ์ที่เปลี่ยนไปจากเดิม ซึ่งผลลัพธ์ในแต่ละลักษณะก็จะมียอดประกอบ 3 อย่าง คือ รูปแบบกิจกรรม มนุษย์ และสภาพแวดล้อม ถ้าหากมีสิ่งหนึ่งสิ่งใดที่เปลี่ยนแปลงก็จะทำให้ความสัมพันธ์ในเรื่องนี้มีการเปลี่ยนสภาพไปอย่างแน่นอน โดยในพื้นที่จะเห็นได้ว่าแต่ก่อนมีการค้าขายทางน้ำพายเรือมาขายของมาแลกเปลี่ยนสินค้ากัน เพราะว่ามี ความสัมพันธ์กันของกิจกรรมก็คือ การค้าขายแลกเปลี่ยน มีกลุ่มคนที่รองรับ และมีสภาพแวดล้อมที่เอื้ออำนวยเป็นอย่างยิ่ง แต่ในปัจจุบันกลับตรงกันข้ามก็คือ ไม่มีการพายเรือมาขายของแลกเปลี่ยนสินค้าต่างๆ ที่สภาพแวดล้อมก็ยังเหมือนเดิม รูปแบบกิจกรรมก็ยังค้าขายเหมือนเดิมเพียงแต่ว่ากลุ่มคนที่รองรับเปลี่ยนไปเพราะมีการสอดแทรกเข้ามาของการเข้าถึงทางถนนที่มากขึ้น

รวมทั้งกลุ่มคนที่เปลี่ยนรุ่นกันไปตามกาลเวลา ดังนั้นจะเป็นได้ว่าจะแนวคิดและทฤษฎีเหล่านี้ทำให้สามารถเตรียมพบกับรับมือกับการเปลี่ยนแปลงของความสัมพันธ์ที่อาจจะเกิดขึ้นเมื่อไหร่ก็ได้ แล้วแต่ว่าองค์ประกอบไหนจะมีลักษณะเปลี่ยนไปในทิศทางใดเกิดขึ้นก่อนกัน โดยตัวแปรสำคัญที่เข้ามามีส่วนรวมและสำคัญมากต่อความสัมพันธ์ของกิจกรรม มนุษย์ และพื้นที่ก็คือ การพัฒนาและค่านิยมที่ไม่หยุดนิ่งอยู่ตลอดเวลานั่นเอง

- การพัฒนาชุมชน

เป็นแนวคิดที่มีผลอย่างมากต่อการศึกษาในครั้งนี้ เนื่องจากการศึกษารุ่นนี้จำเป็นต้องเตรียมพร้อมกับการรับมือกับสภาพปัญหาที่อาจจะเกิดขึ้นได้ทุกเมื่อ เนื่องมาจากการพัฒนาที่ไม่หยุดนิ่งก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงมากมายภายในพื้นที่ศึกษา รวมทั้งการพัฒนาและก่อสร้างของภาครัฐที่อาจจะส่งผลต่อพื้นที่ศึกษาได้ เช่น กรณีการก่อสร้างสนามบินสุวรรณภูมิ (หนองงูเห่า) ซึ่งในขณะก่อสร้างก็ก่อให้เกิดปัญหาความเสียหายของเส้นทางคมนาคมทางถนน รวมทั้งฝุ่นละอองจากรถบรรทุก และถ้าหากว่าการสร้างแล้วเสร็จก็จะมีการรองรับประชากรที่จะเข้ามาในพื้นที่ในสนามบิน และพื้นที่ใกล้เคียงมากขึ้น รวมกันกับการพัฒนาในด้านการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ทำให้ภายในพื้นที่ศึกษา คือ ในตลาดคลองสวน 100 ปี มีการพยายามจะสร้างกระแสการอนุรักษ์ของเก่าแก่ให้มากยิ่งขึ้นเพราะนอกจากจะเป็นสิ่งเชิดหน้าชูตาแก่ชุมชนแล้วยังสามารถเชิญชวนให้นักท่องเที่ยวได้เข้ามาสัมผัสกับบรรยากาศเก่าๆ ทำให้สภาพทางเศรษฐกิจดีขึ้นได้อีกด้วย ซึ่งในแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาชุมชนนี้จะต้องนำมาใช้เพื่อการวางแผนในอนาคต รวมทั้งในการวางแผนจำเป็นจะต้องมีการหาแนวทางป้องกันและแก้ไขกับปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นแล้วหรืออาจจะเกิดขึ้นในอนาคตก็ได้ โดยในการศึกษาแนวคิดพบว่าในการพัฒนาจะต้องมีการรวมกลุ่มระดมความคิดเห็นของคนในพื้นที่และกลุ่มคนที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งจะต้องมีการวางแผนเป้าหมาย ความต้องการของชุมชนเพื่อให้ได้ประสพกับความสำเร็จตามที่ต้องการ และที่ได้ขาดไม่ได้ก็คือความร่วมมือกันของชุมชนกับหน่วยงานท้องถิ่น และหน่วยงานระดับสูงของภาครัฐ เพราะถ้ามีแต่แรงงาน แต่ไม่มีทุนก็ไม่สามารถประสบความสำเร็จลงได้ ดังนั้นจึงจำเป็นจะต้องอาศัยที่แรงงาน กำลังความคิด และทุนทรัพย์ เพื่อการพัฒนาชุมชนไปได้อย่างถูกต้องทิศทาง

ในท้ายสุดของบทนี้การศึกษาถึงทฤษฎี แนวคิด และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เมื่อได้นำมาประยุกต์ใช้ในการทำการศึกษาก็พบได้ว่ารูปแบบการตั้งถิ่นฐานมีผลมาจากปัจจัยทั้งทางกายภาพและทางสังคม ซึ่งจากทำเลที่ตั้ง หรือสภาพภูมิประเทศ รวมทั้งความเป็นอยู่และเชื้อชาติของกลุ่มคนมีผลต่อการเลือกตั้งถิ่นฐานในรูปแบบต่างๆ กัน ซึ่งปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเลือกที่ตั้งถิ่นฐานก็มีอยู่หลากหลายกรณี โดยที่มีความสำคัญในด้านของการดำรงชีพเป็นหลัก โดยจะนำมาซึ่งการมีคุณภาพชีวิตที่ดี นอกจากนี้ความแตกต่างของสภาพทางกายภาพ และสภาพทางวัฒนธรรมก็มีส่วนในการก่อเกิดรูปแบบการตั้งถิ่นฐานที่แตกต่างกัน กลุ่มคนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานก็ก่อให้เกิดรูปแบบทางวัฒนธรรม

ขึ้น มีประเพณี และความเชื่อที่แตกต่างกันไป จนก่อเกิดเป็นเอกลักษณ์ทางสังคมของชุมชนนั้นขึ้นมา โดยที่นอกเหนือจากเอกลักษณ์ทางสังคมแล้ว โครงสร้างทางเศรษฐกิจในชุมชนก็ยังทำให้มีความหลากหลายของการประกอบอาชีพ ซึ่งทำให้มีลักษณะของความสัมพันธ์ระหว่างคน กิจกรรมการใช้พื้นที่ภายในชุมชน เพราะนอกจากจะเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงรูปแบบการตั้งถิ่นฐาน เอกลักษณ์ทางสังคมและวัฒนธรรม ที่สามารถแสดงออกถึงวิถีชีวิตดั้งเดิมของชุมชนได้แล้วนั้น ยังใช้เป็นแนวทางในการจัดระเบียบทางพื้นที่เพื่อให้เกิดความสอดคล้องกันกับความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้น รวมไปถึงการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ที่จะมีต่อไปในอนาคตอันใกล้ ที่มาจากการพัฒนาประเทศ ไม่ว่าจะเป็นการเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างทางสังคม ระบบสาธารณูปโภคและสาธารณูปการ รวมไปถึงการพัฒนาของโครงข่ายการคมนาคมขนส่งในการเข้าถึงพื้นที่แล้วแต่เพื่อที่จะก่อให้เกิดความเข้าใจและการเรียนรู้ อันที่จะเป็นแนวทางที่จะช่วยในการรักษา และอนุรักษ์เพื่อให้เกิดการคงอยู่และสืบทอดถึงวิถีชีวิตดั้งเดิมและเอกลักษณ์ของชุมชนริมน้ำสืบต่อไป